

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI
TARIX VA IJTIMOY FANLAR FAKULTETI**

**MILLIY G‘OYA, MA‘NAVIYAT ASOSLARI
VA HUQUQ KAFEDRASI**

“5111600 Milliy g‘oya, ma‘naviyat asoslari va huquq ta‘limi”
yo‘nalishi bo‘yicha bakalavr darajasini olish uchun

RAJABOV JASURNING

**“Fuqorolik huquqiy munosabatlar tizimida shaxsiy
nomulkiy huquqlar”
*mavzuidagi***

**BITIRUV MALAKAVIY
ISHI**

Ilmiy rahbar: dots.F.Qanoatova

“Himoyaga tavsiya etildi”
Tarix va ijtimoiy fanlar
fakulteti dekani, prof.Eshov B.
2016 yil

Qarshi-2016

M U N D A R I J A

Kirish. 3

I BOB: O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI QONUNCHILIGIDA FUQAROVIIY- HUQUQIY MUNOSABATLAR.

**1.1 O`zbekiston qonunchiligi tizimida fuqaroviy-
huquqiy munosabatlarning o`rni.**6

**1.2 Fuqarolik huquq va burchlarining
vujudga kelishi.** 15

II BOB: O`ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SHAXSIY NOMULKIY HUQUQLARNI TARTIBGA SOLNIISH

2.1. Shaxsiy nomulkiy huquqlar tushunchasi. 29

2.2. Nomulkiy huquqlarning belgilari.

**2.3. Fuqarolik holati hujjatlarida nomulkiy huquqlarning
tartibga solinishi.** 58

XULOSA. 77

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR. 79

Kirish.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan siyosiy va huquqiy islohotlar ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni modernizatsiyalash, zamon talablari va ehtiyojlariga javob beruvchi yangi tipdagi huquq tizimini shakllantirishga yo'naltirilgan. Mamlakatda demokratiyaning rivojlanishi, tartib va qonunchilikning mustahkamlanishi avvalo jamiyatda huquqiy madaniyatning rivojlanganlik darajasi, har bir shaxsning o'z huquq va erkinliklarini to'g'ri anglashi va ulardan samarali foydalanishi, o'z majburiyatlarini vijdonan bajarishi va faoliyatida qonunga asoslanishi bilan belgilanadi. Aynan shu bois aholi, ayniqsa talaba yoshlar huquqiy madaniyatini oshirish vazifasi davlatimiz va jamoatchilikning huquqiy asoslarini mustahkamlaydi.

Shu o'rinda Prezident I.A.Karimovning quyidagi fikrlarini eslash joiz: « ... biz o'z haq-huquqlarini taniydigan, o'z kuchi va imkoniyatlariga tayanadigan, atrofida sodir bo'layotgan voqea-hodisalarga mustaqil munosabat bilan yondashadigan, ayni zamonda shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg'un holda ko'radigan erkin, har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalash vazifasi istiqloq yillarida biz uchun hal qiluvchi masalaga aylandi»¹.

Mamlakatimiz davlat mustaqilligiga erishganiga ham 25 yil to'lmoqda. Ijtimoiy hayotimizning barcha sohalarida tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Iqtisodiyot liberallashtirilib, islohotlar chuqurlashmoqda va o'tgan davrning eng muhim yutuqlaridan biri shuki, kishilarning tafakkuri, shuuri o'zgardi, voqea-hodisalarga xolisona, adolat yuzasidan o'z bahosini bermoqda.

Ayni vaqtda shuni ham aytish kerakki, oradan o'tgan yillar davomida amalga oshirilayotgan islohotlarni huquqiy ta'minlash sohasida katta o'zgarishlar amalga oshirildi. Shu yillar mobaynida mamlakatimizda ko'plab yangi qonun hujjatlari qabul qilindi, shuningdek o'tgan davr mobaynida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga, Fuqarolik kodeksiga, turli qonunlarga qator qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritildi. Qolaversa, talay qonunosti hujjatlari qabul

¹ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008. 77-bet.

qilindi. Ushbu qonun hujjatlaridagi huquqiy normalar fuqarolar huquqlarining mazmun-mohiyatiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatdi.

Mavzuning dolzarbligi. Hozirgi sharoitda nomulkiy manfaatlarni, shaxsning nomoddiy talablarini qanoatlantirishni huquqiy ta'minlash ob'ektiv zarurligi sababli uni qondirish bilan bog'liq holatlarni tartibga solish, mustahkamlashga qaratilgan yangi huquq normalari haqida aniq tasavvurga ega bo'lish, chuqur o'rganish, xayotda faol tatbiq etish ko'nikmalariga ega bo'lish o'ta muhimdir.

Mamlakatimizda keyingi yillarda fuqarolik qonunchiligi yangidan rivojlandi. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaning qabul qilinishi davlatimizda yangi ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarning paydo bo'lishiga poydevor bo'ldi.

Eng muhimi, Konstitutsiya fuqarolik huquqining asosiy ishtirokchisi hisoblangan inson va uning manfaatlarini oliy qadriyat deb hisoblaydi.

“Qabul qilinadigan qonunlar va qonunchilikka oid hujjatlar o'zaro bog'langan bo'lishi va ijtimoiy yo'naltirilgan yaxlit bozor mexanizmining huquqiy tizimini jadallik bilan yaratishga ko'maklashishi kerak”¹, – degan edi I.A.Karimov. Shuningdek, «Mustahkam huquqiy negiz bo'lgandagina o'zini oqlamagan eski tuzimni to'la ishonch bilan qayta qurish, madaniy bozor iqtisodiyotiga ega bo'lgan yangi jamiyat qurish mumkin. Hozirgi mutlaqo yangi siyosiy – iqtisodiy va huquqiy munosabatlarni aks ettiruvchi yangi qonunlar majmuigina biz barpo etayotgan yosh ijtimoiy binoga barqarorlik, demokratik xarakter baxsh etuvchi omil bo'lib, respublikaning barcha aholisi manfaatlarini ta'minlashga, uning huquq va erkinliklarini himoya qilishga xizmat qiladi»².

Bozor munosabatlarning butun tizimini birlashtirishga va uning ichki uyg'unligini ta'minlashga xizmat³ qiladigan, fuqarolik-huquqiy munosabatlarni

¹ Karimov I. O'zbekiston bozor munosabatiga o'tishning o'ziga xos yo'li// 1-tom. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura.-T.; O'zbekiston 1993.70-bet.

² Karimov I. O'zbekiston buyuk kelajak sari// 7-tom. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz.-T.; O'zbekiston. 1998, 197-198 bet.

³ O'sha joyda.

tartibga soladigan, bozor iqtisodiyoti munosabatlari talablariga qaratilgan kodifikatsiyalash- tirilgan qonun bu – Fuqarolik kodeksidir.

Mavzuning maqsadi. O`zbekiston fuqarolari ongida fuqarolik huquqi tomonidan tartibga solinadigan nomulkiy huquqiy munosabatlar, uning ishtirokchilari, aynan sub`ektlarning huquq va erkinliklari haqidagi bilimlarni mustahkamlashdan iborat.

Mavzuning vazifalari -

- O`zbekistonda fuqarolik bilan bog`liq huquqiy munosabatlar va ularni tartibga soladigan qonuniy asoslarni o`rganish;
- Fuqarolik - huquqiy munosabatlar mohiyatini ochib berish;
- Fuqarolik - huquqiy munosabatlar sub`ektlarinining huquq va erkinliklari hamda majburiyatlari mohiyatini o`rganish;
- Fuqarolar fuqarolik-huquqiy munosabatlarning asosiy sub`ekti ekanligini asoslash;
- nomulkiy bo`lgan munosabatlarning qonuniy asoslarini ko`rsatish;
- Jamiyatning turli institutlarining nomulkiy bo`lgan munosabatlarini tahlil qilishdan iborat.

Bitiruv malakaviy ishning ilmiyligi va amaliy ahamiyati. Ishda fuqarolik huquqiy munosabatlar va uning sub`ektlari – jismoniy va yuridik shaxslarning nomulkiy huquqlarining ahamiyati, faoliyat doirasi va ularning o`ziga xos o`ringa ega ekanligi ilk bor bitiruv malakaviy ish sifatida o`rganildi.

Undagi bir qator ma'lumotlardan, ilmiy-metodologik masalalariga oid xulosalardan Huquqshunoslik, Oila huquqi, Fuqarolik huquqi, Mehnat huquqi, hamda boshqa huquq fanlaridan o`tilayotgan darslarda, shuningdek yoshlar o`rtasida huquqiy-ma'rifiy ishlar olib borishda hamda shu sohaga qiziquvchilar ilmiy izlanishlarda foydalanishlari mumkin.

Bitiruv malakaviy ishning nazariy-uslubiy asoslari. Mavzuga O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Prezidentimiz I.Karimov asarlaridan, O`zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi hamda ushbu mavzuga oid qonunlar, huquqiy-me`yoriy hujjatlar, bir qancha mualliflar qarashlaridan,

darsliklar, o`quv-qo`llanmalar, jurnallar va kundalik matbuotdagi maqolalar, internet materiallari va qo`shimcha adabiyotlardan keng foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asoslarini tahliliy, tizimli, qiyosiy-tipologik, formal-mantiqiy, tarixiy, dialektik, sintez, sotsiologik, statistik, funksional tahlil, umumlashtirish kabilar tashkil qiladi.

Bitiruv malakaviy ishning approbatsiyasi. Qarshi davlat yniversisteti Milliy g`oya, ma`naviyat asoslari va huquq ta`limi kafedrasida faoliyat ko`rsatayotgan “Yosh huquqshunoslar” to`garagida mavzu bo`yicha ma`ruza qilingan.

Bitiruv malakaviy ishning tarkibi: Ish kirish, 2 ta bob 5 bo`lim, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro`yxatidan iborat.

I BOB: O`ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA FUQAROLIK – HUQUQIY MUNOSABATLAR

1.1. Fuqarolik-huquqiy munosabat tushunchasi.

Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq mamlakatimiz qonunchiligining rivojlanishi, ayniqsa, O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaning qabul qilinishi davlatimizda yangi ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarning paydo bo`lishiga asos bo`ldi.

“Qabul qilinadigan qonunlar va qonunchilikka oid hujjatlar o`zaro bog`langan bo`lishi va ijtimoiy yo`naltirilgan yaxlit bozor mexanizmining huquqiy tizimini jadallik bilan yaratishga ko`maklashishi kerak”¹, – degan edi I.A.Karimov.

Konstitutsiyaning bir qator moddalari bevosita fuqarolik - huquqiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan. Masalan, Konstitutsiyaning 18-moddasida teng huquqlilik to`g`risida, 27-moddasida inson sha'ni, qadriyatining qadrlanishi to`g`risida so`z boradi. 36-moddada esa, har bir shaxsning mulkdor bo`lish huquqi mustahkamlab qo`yilgan. 42-moddasi²da ijod erkinligi o`z ifodasini topgan.

Bu esa mamlakatimizda fuqarolik huquqining asosiy ishtirokchisi hisoblangan inson va uning manfaatlarini oliy qadriyat deb topilganidan dalolat beradi.

Bozor munosabatlarning butun tizimini birlashtirishga va uning ichki uyg`unligini ta`minlashga xizmat³ qiladigan, fuqarolik-huquqiy munosabatlarni tartibga soladigan, bozor iqtisodiyoti munosabatlari talablariga qaratilgan kodifikatsiyalash tirilgan qonun bu – Fuqarolik kodeksidir.

O`zbekiston Respublikasi huquq tizimiga kirib kelgan va bozor iqtisodiyotida vujudga kelgan yangi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga

¹Karimov I.A. O`zbekiston bozor munosabatiga o`tishning o`ziga xos yo`li //tom 1. O`zbekiston: milliy istiqlol,iqtisod,siyosat, mafkura. .-T.; O`zbekiston 1993.71-bet.

² O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.- T.; O`zbekiston. 2014 16 bet.

³ Karimov I.A. O`zbekiston bozor munosabatiga o`tishning o`ziga xos yo`li //tom 1. O`zbekiston: milliy istiqlol,iqtisod,siyosat, mafkura. .-T.; O`zbekiston 1993.71-bet.

qaratilgan huquq sohalaridan fuqarolik huquqining farqli jihatlarini ajratib ko`rsatish muhimdir.

Fuqarolik-huquqiy munosabat bu shaxslar o`rtasida bo`ladigan va fuqarolik -huquqiy normalar bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatdir, ya`ni shaxslar (fuqarolar va yuridik shaxslar) o`rtasida tuziladigan oldi-sotdi, mahsulot etkazib berish, biron-bir ishni bajarish, ijara, qarz to`g`risidagi shartnomalar fuqarolik-huquqiy munosabatlar jumlasiga kiradi.

Fuqarolik-huquqiy munosabat ijtimoiy munosabat sifatida eng avvalo, shaxslar, kishilar o`rtasidagi munosabat bo`lganligi uchun unda qatnashuvchilarning erki - irodasidan vujudga keladi. Fuqarolik-huquqiy munosabatda ifodalangan shaxslarning erklari, turli-tuman manfaatlari davlatning fuqarolik-huquqiy normalarida (qonunlarda) o`z ifodasini topadi.

Shaxslar (jismoniy va yuridik shaxslar) o`rtasida bo`ladigan fuqarolik-huquqiy munosabatlar qonun bilan tartibga solinadigan normal munosabatlar bo`lganligi tufayli ular ixtiyoriy ravishda amalga oshirilishi lozim. Ammo ba'zi hollarda huquqiy munosabat yuzasidan olingan majburiyatlarni ixtiyoriy ravishda amalga oshirilmaganligi tufayli davlat tomonidan belgilangan majburiy ijro choralari qo`llaniladi.

Fuqarolik-huquqiy munosabatga xos ba'zi xususiyatlar ham mavjud. Chunonchi, fuqarolik-huquqiy munosabatda qatnashuvchi shaxslar bu munosabatlarda o`zlariga xos mulkka, aniqrog`i, muayyan mulkiy mustaqillikka ega holda qatnashadilar. Fuqarolik-huquqiy munosabatda qatnashuvchi shaxslar bir-birlariga nisbatan teng huquqli shaxslar hisoblanadi. Fuqarolik-huquqiy munosabatda qatnashuvchi shaxslarning huquqlari buzilgan taqdirda, bu huquqlar, odatda, da'vo qo`zg`atish yo`li bilan sudlar tomonidan qo`riqlanadi.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlar uchta mustaqil elementdan - huquqiy munosabat sub'ektlari, mazmuni va ob'ektlaridan iboratdir.

Bunda, *fuqarolik-huquqiy munosabat sub'ektlari* bo`lib, ushbu huquqiy munosabatda qatnashuvchi shaxslar – fuqarolar va tashkilotlar (ya'ni, yuridik

shaxs huquqiga ega bo'lgan korxonalar) hisoblanadi. Davlat ham fuqarolik-huquqiy munosabat sub'ekti bo'lishi mumkin.

Fuqarolik-huquqiy munosabatda qatnashuvchi shaxslar fuqarolik huquq layoqatiga, ya'ni fuqarolik huquqlari va burchlariga ega bo'lish layoqatiga molik bo'lishlari lozim.

Fuqarolik-huquqiy munosabatning mazmunini shu munosabatda qatnashuvchi shaxslarning sub'ektiv huquqlari va burchlari tashkil etadi.

Sub'ektiv huquq deyilganda, muayyan huquqiy munosabatda qatnashuvchi shaxsga tegishli huquq tushuniladi. Sub'ektiv huquqlar ob'ektiv huquq normalari, ya'ni davlat tomonidan belgilangan umumiy qoidalar asosida vujudga keladi va ularga muvofiq ravishda amalga oshiriladi¹. Fuqarolik-huquqiy munosabat ishtirokchilarining huquqlari odatda ob'ektiv huquq (davlat tomonidan o'rnatiladigan va belgilab qo'yiladigan huquqlar) normalaridan kelib chiqadi. Ushbu huquqqa nisbatan "sub'ektiv" so'zi qo'llanilishining asosiy sababi, fuqarolik-huquqiy munosabat ishtirokchisining ushbu huquqning sohibi bo'lish hamda uni amalga oshirishdagi xohish-irodasining birlashishi ahamiyatga egaligidir. Chunki sub'ektiv huquq sohibi o'zining bu huquqlarini o'z xohishiga ko'ra amalga oshirishi yoki umuman amalga oshirmasligi yoxud ushbu huquqlardan voz kechishi mumkin.

Sub'ektiv huquqlar o'z egasiga qonun bilan yo'l qo'yilgan doiralarda o'z xohishi va ixtiyori bilan harakat qilish imkoniyatini beradi. Boshqacha qilib aytganda, sub'ektiv huquq sub'ektga o'z erkini amalga oshirish va o'z manfaatlarini qondirish imkoniyatini beradigan munosabatlarni vujudga keltiradi. Sub'ektiv huquq ikkinchi tomondan, huquqqa ega bo'lgan shaxsning boshqa shaxslardan o'z huquqining buzilmasligini talab qilish imkoniyatini nazarda tutadi. Masalan, mulk egasining sub'ektiv huquqi, bir tomondan, o'z mulkini egallash, undan foydalanish va uni tasarruf etish bilan bog'liq huquqlarni nazarda tutsa, ikkinchi tomondan, u sub'ektiv huquq egasi sifatida o'z

¹ O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi.-T.;Adolat. 2007.

huquqlarining buzilmasligini har kimdan talab qila oladi. Sub'ektiv huquqlar o'z harakatlariga ko'ra mulkiy yoxud shaxsiy nomulkiy bo'lishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasida sub'ektiv huquqlar kafolatlangan huquqlardir. Davlat bu huquqlarning amalga oshirilishini ta'minlaydigan moddiy sharoitlarni yaratadi.

Huquqiy munosabatlarning mazmunini yuqorida ko'rsatilganidek, huquqlar bilan bir qatorda majburiyatlar ham tashkil etadi. Majburiyatning mohiyati shundaki, bunda huquqiy tartibning talabi bo'yicha uni o'z zimmasiga olgan shaxs ma'lum harakatlarni qilishga yoki harakatlarni qilishdan saqlanishga majbur bo'ladi.

Har qanday majburiyat qarzdor shaxsning, ya'ni zimmasida majburiyat bo'lgan shaxsning erkini ma'lum darajada cheklaydi, uni huquq egasining manfaatlari bilan bog'laydi. Masalan, sotuvchi sotilgan mulkni xaridorga shartnomaga muvofiq ravishda topshirishga majbur. Ya'ni, birovdan ashyo sotib olgan shaxs bu ashyoning o'ziga topshirilishi uchun lozim bo'lgan barcha harakatlar qilinishini talab etishga haqlidir, sotuvchi esa – ashyoni topshirish bilan bog'liq harakatlarni qilishga majbur bo'ladi.

Shaxsdan muayyan harakat qilishni talab etadigan majburiyatlar ijobiy (pozitiv) majburiyatlar, muayyan harakatlarni qilishdan saqlanishni talab etadiganlari esa salbiy (negativ) majburiyatlar deb ataladi.

Sub'ektiv huquqlar va majburiyatlar yagona huquqiy munosabatning elementi bo'lib, o'zaro bog'langandir. Birovda sub'ektiv huquqning bo'lishi, boshqa birovda albatta, bu huquqqa yarasha majburiyat bo'lishini bildiradi, va aksincha, har qanday majburiyat o'z qarshisida uni bajarishni talab qilishga haqli shaxsning bo'lishini bildiradi. Chunonchi, mulkdor o'ziga qarashli mulkdan foydalanish huquqiga ega bo'lgani uchun u boshqa fuqarolardan bu huquqdan foydalanishda to'sqinlik qilinmasligini talab qila oladi. Qarzdor ma'lum bir harakatni bajarishga majbur bo'lsa, kreditor bu harakatning bajarilishini talab qilishga haqlidir.

Fuqarolik-huquqiy munosabatning ob'ekti fuqarolik-huquqiy munosabatda qatnashuvchi shaxslarning sub'ektiv huquqlari va majburiyatlari nimaga qaratilganiga aytiladi. Bular – ashyolar, mol-mulklar, pullar va qimmatli qog'ozlar, ishlar va xizmatlar, intellektual faoliyat natijalari, shaxsiy nomulkiy huquqlardir.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlarning ob'ektlari sifatida ko`rilgan ashyolar fuqarolik huquqida muhim ahamiyatga ega.

Ishlar va xizmatlar fuqarolar va yuridik shaxslarga ko`rsatiladigan huquqiy munosabatlarning ob'ektlari bo`lib hisoblanadi.

Masalan, oldi-sotdi shartnomasi bo`yicha sotuvchi ashyoni topshirishga qaratilgan harakatni qiladi, pudrat shartnomasi bo`yicha, kiyim tikish atelezi mijozning buyurtmasi bo`yicha kiyim tikishga qaratilgan harakatni qilishga va o`zi bajargan ish natijasini topshirishga majburdir.

Intellektual faoliyat (ijodiy mehnat) natijalari, chunonchi, fan yoki san'at asarlari, ixtirolar, sanoat namunalari, mualliflik hamda sanoat mulki huquqi normasi bilan tartibga solinadigan va qo`riqlanadigan huquqiy munosabatlarning ob'ekti bo`ladi.

Mulkiy xarakterda bo`lmagan shaxsiy huquqlar FKning 100-moddasida ko`rsatilgan bo`lib, ular shaxsning nomi, sha'ni, qadrqimmati, ishchanlik obro`si va boshqa shaxslarning mulkiy xarakterda bo`lmagan manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan huquqiy munosabatlarning ob'ekti sifatida ko`riladi. Amaldagi fuqarolik-huquqiy xarakterdagi qonunlarimizda fuqarolik-huquqiy munosabat ob'ektlarini tashkil etadigan mulkiy va shaxsiy-nomulkiy huquqlar doirasi birmuncha kengaytirilgan.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlar bir necha turga bo`linadi:

1. Mulkiy xarakterdagi va mulkiy xarakterda bo`lmagan shaxsiy huquqiy munosabatlar. Mulkiy xarakterdagi munosabatlar deyilganda, muayyan iqtisodiy mazmunga ega bo`lgan ijtimoiy munosabatlar, masalan, mulk yuzasidan belgilanadigan, mulkni sotish, ijaraga qo`yish va boshqacha shaklda qo`ldan-

qo`lga o`tkazish, umuman, mulkiy muomala bilan bog`liq huquqiy munosabatlar anglashiladi.

Mulkiy xarakterda bo`lmagan shaxsiy huquqiy munosabatlar shaxs (fuqarolar va yuridik shaxslar) ning o`zi bilan bevosita bog`liq bo`lgan, o`z sohibidan begonalashtirilishi va birovga o`tkazilishi mumkin bo`lmagan shaxsiy huquqlar, chunonchi, shaxsning mualliflik nomi, qadr-qimmati va boshqa shaxsiy manfaatlari bilan bog`liq bo`lgan huquqlardan iborat.

2. Mutlaq va nisbiy huquqiy munosabatlar. Mutlaq huquqiy munosabatlarda sub'ektiv huquq egalari o`z huquqlarining buzilmasligini har kimdan va hammadan talab qila oladilar. Mutlaq huquqlar noma'lum har bir kimsa tomonidan buzilishi mumkin bo`lgani sababli har kimdan qo`riqlanadi. Ularga mulk, mualliflik huquqlari, shaxsiy huquq kabilar kiradi.

Nisbiy huquqiy munosabatda esa faqat bir shaxs (yoki shaxslar)gina huquq yoki majburiyat oladi. Nisbiy huquqlar zimmasida majburiyat olgan ma'lum shaxs (yoki shaxslar) ga nisbatangina kuchda bo`ladi. Shartnomaga asoslangan barcha huquqlar nisbiy huquqlar jumlasidandir. Nisbiy huquqlarga asoslangan talablarning amalga oshirilishi, majburiyatlarning bajarilishi, qarzga olingan pulning to`lanishi bo`yicha o`z zimmasiga shartnoma asosida majburiyat olgan shaxsdangina talab qilish mumkin bo`ladi.

3. Mulkiy huquqiy va majburiy huquqiy munosabatlar. Mulkiy huquqiy munosabatlar yuqorida qayd etilganidek, mutlaq huquqiy munosabat bo`lib, mulkiy xarakterga ega hamda ashyoni egallash, undan foydalanish va uni tasarruf etishga qaratiladi. Mulkiy-huquqiy munosabatlarda huquq egasi bo`lgan shaxslar boshqa shaxslarning ijobiy harakatlariga muhtoj bo`lmay, o`z huquqlarini o`zlari bevosita amalga oshirish imkoniyatiga ega bo`ladilar.

Majburiyat-huquqiy munosabatlari nisbiy munosabat bo`lib, mulkiy huquqiy munosabatlar bilan bog`liq bo`lsa ham, hamma vaqt moddiy narsa (ashyo) bilan bog`liq bo`lmasligi mumkin. Bunday munosabatlar, odatda, fuqarolik muomalasi natijasida vujudga keladi. Chunonchi, muayyan ishlarni bajarish, xizmat ko`rsatilishi yoki etkazilgan zararni to`latilishiga qaratilishi

mumkin. Barcha shartnomalar, bировga zarar etkazish, mulkni asossiz olish yoki tejash bilan bog`liq munosabatlar majburiyat munosabatlari hisoblanadi.

Bozor munosabatlari tizimida fuqarolik-huquqiy munosabatlarning yangi turi – korporativ huquqiy munosabatlar (4) ham vujudga keldi. Sub'ektlarni yuridik shaxs belgilariga ega bo`lgan tashkiliy-huquqiy tuzilmalar – korporatsiyalarda a'zoli (ishtiroki) asosida vujudga keladigan huquqiy munosabatlardir. Bunday huquqiy munosabatlar mazmunini korporativ huquq tashkil etadi. Korporativ huquqiy munosabatlarning vujudga kelish asoslari turlicha bo`lib, ular jumlasiga:

- ta'sis shartnomasida qatnashish;
- kooperativga a'zo bo`lib kirish;
- aktsiyalarni sotib olish va sh.k. kiradi.

Korporativ huquq tufayli korporatsiya ishtirokchilari (xo`jalik shirkatlari, jamiyatlari, kooperativlar va sh.k. a'zolari) korporatsiyani va uning mol-mulkini turli shakllarda boshqarishda qatnashadilar. Korporativ huquqlarini amalga oshira borib, korporatsiya qatnashchilari fuqarolik huquqining mustaqil sub'ekti – yuridik shaxs hisoblangan ushbu korporativ tuzilma erki-irodasini shakllanishiga ta'sir etadi. Bunday vaziyat fuqarolik-huquqiy tartibga solish uchun tipik xol emas, chunki umumiy qoidaga ko`ra fuqarolik muomalasida sub'ektlar mustaqil va bir-biriga bog`liq emas, shu sababli kontragentlar erki-irodasini shakllanishida bevosita qatnasha olmaydi.

Korporativ huquqlarni amalga oshirish bevosita yoxud bivosita bunday huquq sohiblari mulkiy manfaatlarini qanoatlantirish maqsadini ko`zda tutadi. Shu sababli ham korporativ huquqlarni mulkiy huquqlar jumlasiga mansub deb hisoblash mumkin.

5. Imtiyozli (afzallik) huquqiy munosabatlar.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlarida muayyan huquq sub'ektiga imtiyoz, afzallik beruvchi huquqlar mazmunini o`z ichiga olgan alohida guruhdagi huquqiy munosabatlar mavjud. Masalan, ulushli mulkda umumiy ulushli mulkdagi ulush sotilganda sherik mulkdorlar imtiyozli sotib olish huquqiga ega

(FK, 224-modda). Yopiq aktsiyadorlik jamiyati a'zosi ham o'z aktsiyalarini sotganda, boshqa a'zolar sotib olishda imtiyozga ega. Garovga oluvchi garov predmeti sotilganda, uning qiymati hisobidan o'z talablarini qanoatlantirishda boshqa kreditorlarga nisbatan imtiyozga ega. Ushbu huquqlar o'ziga xos bo'lib, fuqarolik-huquqiy munosabatlari sub'ektlari teng huquqligi doirasidan tashqari chiqadi. Shu sababli ham imtiyozli huquqiy munosabat faqat qonunda belgilangan asoslar bo'yicha va maxsus doiradagi sub'ektlar uchungina vujudga keladi. Imtiyozli huquqlar mustasno xarakterga ega bo'lib, faqat vakolatli sub'ektgina undan voz kecha oladi. Imtiyozli huquqlarni buzuvchi har qanday yuridik harakatlar o'z o'zidan haqiqiy sanalmaydi.

Demak, huquq tizimida fuqarolik huquqi sub`ektiv huquq sohalalaridan biri bo'lib, shaxslarning erklari, turli-tuman manfaatlari davlatning fuqarolik-huquqiy normalarida (qonunlarda) o'z ifodasini topadi.

Shaxslar (jismoniy va yuridik shaxslar) o`rtasida bo`ladigan fuqarolik-huquqiy munosabatlar ba'zi hollarda huquqiy munosabat yuzasidan olingan majburiyatlar ixtiyoriy ravishda amalga oshirilmagan holatlarda davlat tomonidan belgilangan majuriy ijro choralar qo`llanilishi mumkin.

1.2 Fuqarolik huquqlari va burchlarining kelib chiqish asoslari.

Fuqarolik huquqi normalari (qonunlar) o`z o`zidan fuqarolik-huquqiy munosabatlarni vujudga keltirmaydi. Fuqarolik-huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi, o`zgarishi yoki bekor bo`lishi ma'lum holatlar bilan belgilanadi. Binobarin, huquqiy munosabatlarni belgilash, o`zgartirish va bekor qilishga qaratilgan holatlar yuridik fakt deb yuritiladi.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlar vujudga kelishi uchun huquqiy normalarda to`g`ridan-to`g`ri nazarda tutilgan, shuningdek nazarda tutilmagan bo`lsada, fuqarolik qonunlarining umumiy asoslari va mazmuniga muvofiq keladigan muayyan holatlar mavjud bo`lishi kerak.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlarni vujudga keltiradigan, o`zgartiradigan va bekor qiladigan asoslar sifatida ko`rilgan yuridik faktlar turlicha bo`lib, sub'ektlar erki-irodasi mazmuniga ko`ra ikki guruhga:

1. Hodisalar
2. Harakatlarga bo`linishi mumkin.

Fuqarolik huquqlari va burchlari qonun hujjatlarida nazarda tutilgan asoslardan, shuningdek fuqarolar hamda yuridik shaxslarning garchi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan bo`lmasa-da, lekin fuqarolik qonun hujjatlarining umumiy negizlari va mazmuniga ko`ra fuqarolik huquq hamda burchlarini keltirib chiqaradigan harakatlardan vujudga keladi¹.

Fuqarolik kodeksida fuqarolik huquqlari va burchlari vujudga kelish asoslari sanab chiqilgan. Ular quyidagilardan iborat:

- 1) qonunda nazarda tutilgan shartnomalar va boshqa bitimlardan, shuningdek garchi qonunda nazarda tutilmagan bo`lsa-da, unga zid bo`lmagan shartnoma va boshqa bitimlardan;

¹O`zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi.8-modda -T.; Adolat.2007

- 2) davlat organlari hamda fuqarolar o`zini o`zi boshqarish organlarining fuqarolik huquqlari va majburiyatlari vujudga kelishining asosi sifatida qonunda nazarda tutilgan hujjatlaridan;
- 3) sudning fuqarolik huquqlari va majburiyatlarini belgilagan qarorlaridan;
- 4) qonun yo`l qo`ygan asoslarda mol-mulk olish natijasida;
- 5) fan, adabiyot, san'at asarlarini yaratish, ixtirolar va boshqa intellektual faoliyat natijasida;
- 6) boshqa shaxsga zarar etkazish natijasida;
- 7) asossiz boyib ketish natijasida;
- 8) fuqarolar va yuridik shaxslarning boshqa harakatlari natijasida;
- 9) qonun hujjatlari fuqarolik-huquqiy oqibatlarining kelib chiqishi bilan bog`laydigan hodisalar natijasida¹.

Hodisalar, voqealar, ya'ni kishilarning erkidan tashqari sodir bo`ladigan faktlar (masalan, o`lim va shunga o`xshashlar) faqat qonunda nazarda tutilgan hollardagina fuqarolik huquqi va majburiyatlarini vujudga keltiradi. Masalan, fuqaro vafot etgan taqdirda uning merosxo`rlari vorislik huquqi to`g`risidagi normalar asosida meros olish huquqiga, marhumning qarzi bo`lsa, olgan meros mulki qiymati hajmidan shu qarzni to`lashga majbur bo`ladilar. Tabiiy ofatlar, yong`in yuz bergan taqdirda, sug`urta organlari jabrlangan shaxs zararini sug`urta haqidagi huquqiy normalarga asosan to`lashga majbur bo`ladilar (agar avvaldan sug`urta shartnomasi tuzilgan bo`lsa).

Harakatlar fuqarolik-huquqiy munosabatlarda qatnashuvchi shaxs (yoki shaxslar) ning erki bo`yicha qilinadigan yuridik faktlar hisoblanadi. Har qanday harakat ham yuridik fakt hisoblanmaydi, faqatgina muayyan huquqiy oqibat tug`diradigan harakatgina yuridik fakt sifatida e'tirof etiladi. Ular o`z navbatida ikki turga: huquq yo`l qo`ygan va huquq yo`l qo`ymagan harakatlarga bo`linadi. Huquq yo`l qo`ygan harakatlar qonun bilan man etilmagan harakatlardan iborat. Bunday harakatlar fuqarolar va yuridik shaxslarning fuqarolik huquqlari va

¹Qarang: O`zbekiston Respublikasi Fuqrollik Kodeksi -T.; Adolat.2007

burchlarini belgilash, o`zgartirish yoki bekor qilishga qaratilgan harakatlar bo`lib, muayyan huquqiy oqibatni tug`dirishga qaratiladi.

Huquq yo`l qo`ymagan harakatlarga birovga zarar etkazish va asossiz boyib ketish holatlari kiradi¹

Qonun yo`l qo`ygan asoslarda mol-mulk olish natijasida ham fuqarolik huquq va majburiyatlari vujudga keladi. Davlat ro`yxatidan o`tkazilishi lozim bo`lgan mol-mulkka nisbatan huquqlar, agar qonunda boshqacha tartib belgilab qo`yilmagan bo`lsa, tegishli tartibda ro`yxatdan o`tkazilgan paytdan boshlab vujudga keladi.

Fuqarolik huquq va burchlariga ega bo`lish layoqati (huquq layoqati) teng ravishda e'tirof etiladi (FK, 17-modda). Har bir shaxs fuqarolik huquq va burchlariga ega bo`lish layoqatiga molik bo`lmay turib, fuqarolik huquqining sub'ekti bo`la olmaydi. Bu qoida jismoniy shaxslar uchun ham ahamiyatli hisoblanadi.

Davlat hayotning moddiy sharoitlariga qarab fuqarolarning muayyan huquq va burchlarga ega bo`lish layoqatini belgilaydi. Huquq layoqatining belgilari va mazmuni jamiyatdagi ishlab chiqarish munosabatlaridan kelib chiqadi.

Fuqarolik huquq layoqati fuqarolarga o`zlarining moddiy va madaniy ehtiyojlarini qondirish maqsadida xilma-xil huquqiy munosabatlarga kirishishning yuridik imkoniyatini beradi.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasiga asoslangan holda fuqarolik huquqida fuqarolar huquq layoqatida teng hisoblanadilar, ya`ni barcha fuqarolarga bir xildagi huquq va burchlar belgilanadi².

O`zbekiston Respublikasi fuqarolari huquq layoqatining mazmuni Konstitutsiyaning "Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari" nomli ikkinchi bo`limidagi qator moddalarda keng ta'riflangan va mustahkamlangan. Ularda fuqarolarning mol-mulkka ega bo`lishi, meros olishi, meros qoldirishi, kasb va turar-joy tanlash, fan, adabiyot, san'at asarlari yaratish,

¹ Qarang; O`zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi 8-modda-T.; Adolat.2007

² Qarang; O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.-T.; O`zbekiston. 2014, 8-bet

tadbirkorlik faoliyati bilan va umuman qonunda taqiqlanmagan har qanday faoliyat bilan shug`ullanish, shuningdek boshqa keng mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega bo`lishlari mumkinligi aytilgan va asosiy qonun doirasida mustahkamlangan.

O`zbekiston Respublikasida fuqarolarning fuqarolik huquq layoqati mazmunini FKning 18-moddasida mustahkamlab qo`yilgan. Unga ko`ra fuqarolar:

- mulk huquqi asosida mol-mulkka ega bo`lishlari;
- mulkni meros qilib olishlari va vasiyat qilib qoldirishlari;
- bankda jamg`armalarga ega bo`lishlari;
- tadbirkorlik, dehqon (fermer) xo`jaligi bilan hamda qonunda taqiqlab qo`yilmagan boshqa faoliyat bilan shug`ullanishlari;
- yollanma mehnatdan foydalanishlari, o`zlari mustaqil ravishda yoki boshqa fuqarolar va yuridik shaxslar bilan birgalikda yuridik shaxslar tashkil etishlari;
- qonunga zid bo`lmagan har qanday bitimlar tuzishlari va majburiyatlarda qatnashishlari;
- boshqa shaxslar tomonidan etkazilgan zararining to`lanishini talab qilishlari;
- mahsulot turini va yashash joyini tanlashlari;
- fan, adabiyot va san'at asarlarining, ixtirolarning, qonun bilan qo`riqlanadigan boshqa intellektual faoliyat natijalarining muallifi huquqiga ega bo`lishlari;
- shuningdek, boshqa mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega bo`lishlari mumkin.

Qonunda belgilangan hollar va tartibdan tashqari, hech kimning huquq va muomala layoqati cheklanishi mumkin emas. Fuqaroning huquq va muomala layoqatidan to`la yoki qisman voz kechishi haqidagi, shuningdek o`z huquq va muomala layoqatini cheklashga qaratilgan bitimlar qonun yo`l qo`ygan hollardan

tashqari o'z o'zidan haqiqiy emas deb hisoblanadi¹. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 43-moddasi ayrim fuqarolik huquqlaridan, chunonchi xizmat bo'yicha cheklash, muayyan huquqdan mahrum qilish hollarini ko'zda tutadi. Jinoyat qonunida huquqdan mahrum qilish vaqtincha chora sifatida ko'zda tutiladi².

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida ko'rsatilganidek, muayyan huquqdan mahrum qilish bir yildan besh yilgacha muddatga tayinlanishi mumkin. Bu muddat o'tgach, fuqaro yana o'zi mahrum qilingan o'sha huquqni qonuniy asoslarda qo'lga kiritishi mumkin bo'ladi³.

Huquq layoqati kishi tug'ilganidan to o'limigacha undan ajralmaydi, u bilan birga bo'ladi. Yangi tug'ilgan chaqaloq ham har xil huquqlarga, chunonchi, yashash huquqi, ovqatlanish huquqi, erkin bo'lish huquqi kabi qator tabiiy huquqlarga, shu jumladan, ota-onalardan tarbiya olish va boshqa huquqlarga ega bo'ladi. Aqli zaif va ruhiy xastalar ham huquq sub'ekti bo'lib hisoblanadi. Ular, xususan, davolanish, pensiya olish va boshqa huquqlarga ega. Ularning mulkiy huquqlari to'liq hajmda saqlanadi.

Kishi tug'ilishi bilan uning hayoti boshlanganidek, tug'ilishi bilan huquq sub'ekti sifatida yashashi ham boshlanadi. Kishining tug'ilish fakti muhim yuridik ahamiyatga ega bo'lganligi tufayli bolaning tug'ilishi fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish bo'limida (FHDYo) davlat ro'yxatidan o'tkaziladi. Ro'yxatdan o'tkazilmaslik tug'ilgan bolaning huquqiga ta'sir etmaydi, faqat uning huquqlarini ro'yobga chiqarish uchun zarur harakatlarni amalga oshirishda qiyinchilik tug'diradi.

Kishining huquq layoqati uning tug'ilishi bilan boshlansa ham, qonun ba'zi hollarda hali tug'ilmagan bolaning – kelgusidagi huquq sub'ektining manfaatlarini ham e'tiborga oladi va qo'riqlaydi. Masalan, qonunga asosan meros qoldiruvchi vafot etgan, ya'ni qonun belgilangan tartibda meros ochilganidan so'ng tug'ilgan bolalari ham voris bo'la oladilar. Uy-joy kodeksida

¹ Qarang; O'zbekiston Respublikasi Fuqarollik Kodeksi 23-modda.-T.; Adolat.2007

² O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. -T.: Adolat. 2001. 21-b.

³ O'sha joyda.45-modda.

ko'rsatilganidek, fuqarolarga uy-joy berilganida, turar-joy hajmini belgilashda oilada homilador ayollarning bo'lishi ham hisobga olinadi.

Huquq layoqati kishi, ya'ni huquq sub'ekti vafot etishi bilan tamom bo'ladi. O'lgan kishining to o'limiga qadar ixtiyorida bo'lgan huquq va zimmasidagi majburiyatlarning bir qismi (mulkiy, shaxsiy huquq va majburiyatlari) bekor bo'ladi, shu bilan birga ba'zi mulkiy huquqlar vorislarga o'tadi. O'lim qator huquqiy oqibatlar tug'diradigan faktdir. Shuning uchun o'lim ham tug'ilish singari fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish bo'limi (FHDYo) da oila qonunchiligiga muvofiq qayd etiladi.

Normal tartibda guvohlantirilgan o'lim hollaridan tashqari, qonun fuqaroni bedarak yo'qolgan deb topish va vafot etgan deb e'lon qilish institutini ham belgilaydi.

Muomala layoqati fuqarolarning o'z harakatlari bilan fuqarolik huquqlarini olish, amalga oshirish, o'zlari uchun fuqarolik burchlarini vujudga keltirish va ularni bajarish layoqatidir (FK, 22-modda). Muomala layoqatini yuridik harakatlar qilish, ya'ni qonun bo'yicha ma'lum huquqiy oqibatlar qilish layoqati deb ham ta'riflash mumkin (masalan, shartnomalar tuzish, etkazilgan zararni to'lash va hokazolar).¹

Muomala layoqatining huquq layoqatidan farqi shuki, barcha fuqarolar ham muomala layoqatiga ega bo'lavermaydilar. Muomala layoqatiga ega bo'lishning sharti shundan iboratki, muomala layoqatiga ega bo'lgan fuqarolar aqli rasolik bilan o'z harakatlarining oqibatlarini tushunib harakat qiladilar. Ma'lumki, yangi tug'ilgan bola to'la huquq layoqatiga ega bo'lsa ham, o'z harakatlari bilan bironta huquq va majburiyat olmaydi. Ongli harakatlar qilish layoqati faqat ma'lum yoshga etgandan keyingina boshlanadi. Binobarin, fuqarolik muomala layoqatining fuqaro to'la hajmda voyaga etish bilan vujudga kelishini ko'rsatadi. Voyaga etish 18 yoshga to'lish bilan boshlanadi. Bu yoshga etish bilan kishi fuqarolik-huquqiy munosabatlarda, jumladan, mulkiy

¹ Qarang; O'zbekiston Respublikasi Fuqarollik Kodeksi.110-modda. -T.; Adolat.2007

munosabatlarda to'la qatnashuvchigina bo'lib qolmay, siyosiy huquqlar bilan birga, boshqa fuqarolik huquqlari va majburiyatlarini ham oladi.

Qonun voyaga etish yoshini belgilash bilan bir qatorda, voyaga etgunga qadar qonuniy asosda nikohdan o'tgan fuqaro nikohdan o'tgan vaqtdan e'tiboran to'la hajmda muomala layoqatiga ega bo'lishini ham belgilaydi.

Voyaga etgan fuqarolar teng darajada muomalaga layoqatli hisoblanadilar. Fuqarolarning muomala layoqati faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibdagina cheklanishi mumkin. Fuqaroning muomala layoqatini cheklashga qaratilgan bitimlar o'z o'zidan haqiqiy emas.

To'la muomala layoqati yuqorida ko'rsatilganidek, o'n sakkiz yoshga etgan fuqarolarga berilgani sababli bu yoshga to'lmagan shaxslarning huquqiy holatini belgilashda ular ikkiga bo'linib, ya'ni o'n to'rt yoshgacha bo'lgan voyaga etmagan va o'n to'rt yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan voyaga etmagan shaxslar muomala layoqati o'ziga xosligi bilan ajralib turadi.

O'n to'rt yoshgacha bo'lgan voyaga etmaganlar (kichik yoshdagi bolalar) to'la ravishda muomalaga layoqatsiz hisoblanadilar.

Olti yoshdan o'n to'rt yoshgacha bo'lgan bolalar:

- 1) mayda maishiy bitimlar;
- 2) tekin manfaat ko'rishga qaratilgan, notarial guvohlantirish yoki davlat ro'yxatidan o'tkazishni talab qilmaydigan bitimlar;
- 3) qonuniy vakil yoki uning roziligi bilan uchinchi shaxs tomonidan muayyan maqsad yoki erkin tasarruf etish uchun berilgan mablag'larni tasarruf etish borasidagi bitimlarni amalga oshirishga haqlidirlar.

Kichik yoshdagi bolalar mustaqil tuza oladigan mayda maishiy bitim deganda, bola yoki uning oila a'zolarining odatdagi, xar kungi ehtiyojini qondirishga qaratilgan va yuqori bo'lmagan bahodagi bitim tushuniladi. Bitimning mayda maishiy bitim ekanligini belgilovchi ikki shart mavjud bo'lishi talab etiladi. Birinchisi, odatdagi, har kungi ehtiyojlarni qondirishga qaratilganligi va ikkinchisi, yuqori bo'lmagan bahoda bo'lishi talab etiladi¹.

¹ Ashurova N. Muomala layoqati. // Hayot va qonun. 2003. № 2. 47-b.

O`n to`rt yoshgacha bo`lgan voyaga etmaganlar uchun bitimlarni ularning nomidan ota-onalari, farzandlikka oluvchilari yoki vasiylari tuzadilar.

Birovga etkazilgan zararlari uchun ham kichik yoshdagi bolalar javobgar bo`lmaydilar. Ular uchun ota-onalari yoki boshqa nazoratchilari javobgardir. O`n to`rt yoshgacha bo`lgan voyaga etmaganlarning banklarga omonat qo`yish va ularni tasarruf qilish huquqlari qonun bilan belgilanadi.

O`n to`rt yoshdan o`n sakkiz yoshgacha bo`lgan voyaga etmaganlar (o`smirlar) qisman muomalaga layoqatli bo`lib, qonuniy vakillari (ota-onalari, farzandlikka oluvchilari yoki homiylari) ning roziligi bo`lgan taqdirda o`z harakatlari bilan huquq va majburiyatlar olishlari mumkin.

O`smirlar bitimlarni ota-onalari, farzandlikka oluvchilari yoki homiylarining roziligi bilan tuzadilar. Ammo ular mustaqil ravishda o`zlarining ish haqlari yoki stipendiyalarini tasarruf qilishga, o`z asarlari, ixtirolariga bo`lgan mualliflik hamda ixtirochilik huquqlarini, o`z kashfiyotlariga bo`lgan huquqlarini amalga oshirishga, kredit muassasalariga mablag`lar qo`yish va ularni tasarruf etishga, shuningdek mayda maishiy bitimlarni tuzishga haqlidirlar. Ular 16 yoshdan kooperativlarga a'zo bo`lib kirishlari mumkin.

Etarli asoslar mavjud bo`lganida sud qonuniy vakillari yoxud vasiylik va homiylik organining iltimosnomasiga ko`ra o`smirning o`z ish haqi yoki stipendiyasini mustaqil tasarruf qilish huquqini cheklashi yoki bu huquqdan mahrum etishi mumkin (FK, 27-modda 8-band).

O`smirlar boshqa shaxslarga etkazilgan zararlari uchun FK bilan belgilangan tartibda javobgar bo`ladilar.

Ruhiy kasallar va aqli zaiflar to`la hajmda muomalaga layoqatsiz hisoblanadilar. Ongli harakatlar qilish va o`z harakatlarining yuridik oqibatlarini hisobga olish layoqati (muomala layoqati) ga, ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi sababli ega bo`lmagan fuqaro – muomala layoqatiga ega emas deb tanilishi mumkin. Har qanday ruhiy kasallik yoki aqli zaiflik fuqaroni ongli harakatlar qilish va fuqarolik muomalasida qatnashish layoqatidan mahrum qilmaydi. Ruhiiy holat buzilishi faktining o`zigina kishini muomalaga layoqatsiz deb

topishga asos bo`lmaydi. FKda ko`rsatilishicha, ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi sababli o`z harakatlarining ahamiyatini tushuna olmaydigan yoki ularni idora qila olmaydigan fuqaro sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilishi mumkin, shu munosabat bilan unga nisbatan vasiylik belgilanadi (FK, 30-modda).

Ruhiy kasalni yoki aqli zaif kishini sud tomonidan tayinlangan psixiatr (ruhshunos)larning ishtiroki bilan bo`ladigan maxsus komissiya tomonidan ko`rib tekshirish va uning natijalari haqida dalolatnoma tuzish sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topish haqida hal qiluv qarori chiqarish uchun asos bo`ladi. Muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqaro nomidan bitimlarni ularning vasiylari tuzadilar.

Fuqaroning muomalaga layoqatsiz deb topilishiga sabab bo`lgan asoslar bekor bo`lsa, sud uni muomalaga layoqatli deb topadi va belgilangan vasiylikni bekor qiladi (FK, 30-modda). Qonun ba'zi hollarda voyaga etgan fuqarolarning muomala layoqatini cheklash hollarini nazarda tutadi, chunonchi, spirtli ichimliklarni yoki giyohvandlik vositalarini suiiste'mol qilish natijasida o`z oilasini og`ir moddiy ahvolga solib qo`yayotgan fuqaroning muomalaga layoqati FPKda belgilangan tartibda sud tomonidan cheklab qo`yilishi mumkin. Bunday holda u mayda maishiy bitimlarni istisno qilganda, qolgan bitimlarni homiyning roziligisiz tuza olmaydi¹.

Agar fuqaro spirtli ichimlik yoki narkotik moddalarni suiiste'mol qilishni tashlasa, sud uning muomalaga layoqati cheklanganligini bekor qiladi. Sud qaroriga asosan unga nisbatan belgilangan homiylik ham bekor qilinadi.

Muomalaga layoqatsiz fuqaro shaxsini, uning qonuniy huquq va manfaatlarini himoya qilish uchun, shuningdek qonunda nazarda tutilgan hollarda mulkiy huquqlarini qo`riqlash uchun vasiylik va homiylik belgilanadi.

Vasiylik shundan iboratki, bunda muomalaga layoqatsiz shaxs – o`n to`rt yoshga to`lmagan fuqarolar, ruhiy kasal va aqli zaiflar nomidan vasiy sifatida

¹ Qarang; O`zbekiston Respublikasi Fuqrollik Kodeksi 31-modda. -T.; Adolat.2007

harakat qiladi hamda o`zining harakatlari bilan vasiylikka olingan shaxs uchun huquq va majburiyatlar tug`diradi.

Homiylikda homiylik qisman muomala layoqatiga ega bo`lgan shaxslarga (o`n to`rt yoshdan o`n sakkiz yoshgacha bo`lgan fuqarolarga) o`z huquqlarini amalga oshirish, majburiyatlarni bajarishda yordam ko`rsatadilar, shuningdek ularni uchinchi shaxslarning ba`zan bo`lishi mumkin bo`lgan yomon niyatli harakatlaridan saqlaydilar. Homiylik ba`zi hollarda jismoniy kamchiliklari bo`lgan, masalan, ko`zi ojiz (ko`rlik), mayiblik sababli o`z huquqlarini o`zlari amalga oshira olmaydigan va himoya qila olmaydigan to`la muomala layoqatiga ega bo`lgan shaxslarga nisbatan ham belgilanadi. Bunday shaxslarga nisbatan homiylikning vazifasi huquqlar olish yoki ularni amalga oshirish bilan bog`liq turli harakatlarni ular uchun bajarishdan iborat.

Bolaning ota-onasi olti oydan ortiq muddatda bo`lmagan hollarda, agar bolaning manfatlari uchun zarur bo`lsa, ularga nisbatan ham vasiylik va homiylik belgilanadi¹.

Mahalliy organlar vasiylik va homiylik organlari bo`la oladi. Ular voyaga etmaganlarga nisbatan vasiylik harakatlarini amalga oshirishni yosh bolalarga nisbatan xalq ta`lim bo`limlariga, ruhiy kasal va aqli zaiflarga nisbatan sog`liqni saqlash bo`limlariga, vasiylikka olinuvchilarning boshqa toifalariga nisbatan esa ijtimoiy ta`minot bo`limlariga yuklaydilar. Vasiylik va homiylik qishloq joylarida fuqarolik yig`inlari tomonidan belgilanadi.

O`zbekiston Respublikasidan tashqarida yashaydigan, ota-onasining qaramog`idan mahrum bo`lgan O`zbekiston Respublikasining voyaga etmagan fuqarolariga va sog`lig`i tufayli o`z huquqini mustaqil ravishda amalga oshira olmaydigan, o`z majburiyatlarini bajara olmaydigan O`zbekiston Respublikasining voyaga etmagan fuqarolariga vasiylik va homiylik faoliyatini amalga oshirish O`zbekiston Respublikasining konsullik idoralari zimmasiga yuklanadi. Agar vasiylikka olinuvchining mulki u turgan joyda bo`lmasa, ikki

¹ Yuldasheva Sh. Vasiylik va homiylik institutlari.// Yosh olimlar to`plami. №1. -T.: TDYuI. 2002. -54-59 betlar.

vasiy: biri – uning o`ziga nisbatan, ikkinchisi – vasiylikka olingan shaxsning mulkiga nisbatan tayinlanishi mumkin.

Ota-onalar vasiylik va homiylik vazifalariga alohida tayinlanmay, vasiylik va homiylik qonun bo`yicha bajaradilar. Ota-onalari bo`lmagan taqdirda yoki ular amalda bu vazifani bironta sabab, masalan, qamoqda yoki shifoxonada bo`lishi tufayli bajara olmasalar yoki ota-onalik huquqidan mahrum bo`lgan bo`lsalar, vasiylik va homiylik organlari vasiy va homiyni, birinchi navbatda, vasiylikka olinuvchiga yoki homiy tayinlanayotganga yaqin shaxslardan biriga tayinlaydi.

Muomalaga layoqatsiz yoki muomala layoqati cheklangan shaxslar, sud tomonidan ota-onalik huquqlaridan mahrum qilinganlar yoki ota-onalik huquqi cheklanganlar sobiq farzandlikka oluvchilarning farzandlikka olganligi Oila kodeksining 169-moddasiga muvofiq bekor qilingan shaxslar (ya'ni, o`z zimmalaridagi majburiyatlarni bajarishdan bo`yin tovlayotgan yoki ularni lozim darajadabajarmayotgan, ota-onalik huquqini suiiste'mol qilayotgan, farzandlikka olinganlarga nisbatan, shafqatsizlik bilan muomalada bo`layotgan, muttasil ichkilikbozlik yoki giyohvandlikka muhtalo bo`lgan shaxslar) qonun bilan zimmalariga yuklangan majburiyatlarni lozim darajada bajarmaganliklari yoki o`z huquqlarini suiiste'mol qilganliklari uchun vasiylik (homiylk) vazifalaridan chetlatilgan shaxslar, ruhiy yoki narkologik muassasalarda ro`yxatda turganlar, qasddan sodir etgan jinoyati uchun ilgari hukm qilingan shaxslar vasiy va homiy qilib tayinlanishi mumkin emas¹.

Vasiy va homiyning asosiy vazifasi vasiylikka olinuvchining shaxsi va mulki yuzasidan g`amxo`rlik qilishdan, vasiylikka olinuvchining manfaatlarini qo`riqlashdan iborat. Binobarin, vasiylikka oluvchi o`ziga ishonilgan mulkdan o`zi uchun hech qanday foyda olmasligi lozim. U vasiylikka olingan shaxsni asrash va uning mulkini idora etish xarajatinigina undirishga haqli. Umumiy qoida bo`yicha vasiylik va homiylik vazifalari bepul bajariladi. Vasiy va homiy o`z vasiyligi yoki homiyligidagi shaxsga ta'minot berishga majbur emas. Vasiy

¹ O`zbekiston Respublikasida vasiylik va homiylik to`g`risida Nizom. O`zbekiston Respublikasi qonunlar to`plami. -T.: Adolat. 1999. 76-77-betlar.

va homiyning o`z vasiyligi yoki homiyligidagi shaxsning ta'minoti uchun qilgan xarajatlari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ushbu shaxsning mablag`i hisobidan qoplanadi, bu mablag` etarli bo`lmagan taqdirda esa, uning ta'minoti uchun vasiylik va homiylik organlari nafaqa tayinlashi mumkin.

Vasiy vasiylikka olingan shaxs tomonidan bitimlar tuzishga haqli, lekin vasiylikka olinuvchining mulkiy ahvoliga yomon ta'sir etadigan bitimlar tuzishda vasiylik organlarining roziliklari bilan ish qilish lozim. Notarial guvohlantirishni talab qiladigan shartnomalar tuzish, vasiylikka olingan shaxsga qarashli mulkiy huquqlardan voz kechish, mulkni taqsimlash va shu kabi harakatlar uchun vasiylik organlarining roziligi zarur. Yosh bolalarga qarashli imoratlarni sotish uchun vasiylik organlaridan maxsus ruxsat olinishi kerak.

Vasiy vasiylikka olingan shaxsning o`zi bilan va uning nomidan o`zining yaqin kishilari bilan bitimlar tuza olmaydi, chunki bunda vasiylikka olinuvchining manfaatlariga zarar keltirib, o`ziga yaqin kishilarning manfaatlariga ustunlik berish xavfi bor.

Vasiy voyaga etmaganlarning tarbiyalanishlari, sog`liklari haqida g`amxo`rlik qilishga va ular bilan birga turishga majbur. Ruhiy kasallarning vasiylari esa, ularni davolash va sog`liklariga muvofiq sharoitda asrash tadbirlarini ta'minlashlari lozim.

Homiylar g`amxo`rlik qilish uchun o`zlariga ishonilgan shaxslarga, ularning huquq va majburiyatlarini amalga oshirishlarida yordam ko`rsatadilar, ularni uchinchi shaxslarning yomon niyatli harakatlaridan saqlaydilar. Bitim tuzish uchun vasiylik va homiylik organlarining roziliklari talab qilinmagan hollarda, bitimlar tuzishga rozilik bera oladilar.

Vasiylar va homiylar o`z himoyalaridagi shaxslarning huquq va manfaatlarini har qanday shaxslar bilan munosabatlarda, shu jumladan, sudlarda ham maxsus vakolatlarsiz himoya qila oladilar (FK, 32-modda).

Vasiylik va homiylik bilan bog`liq bo`lgan munosabatlarga oid asosiy qoidalar Oila kodeksi hamda vasiylik va homiylik organlari to`g`risidagi Nizom bilan tartibga solinadi.

Ma'lumki, tadbirkorlik faoliyatining sub'ekti jismoniy shaxslar ham bo'lishi mumkin. FKning tegishli normalarida, chunonchi, 18-moddaning talabiga ko'ra, fuqarolar mulk huquqi asosida mol-mulkka ega bo'lishlari dehqon va fermer xo'jaligi tashkil etishlari, tadbirkorlik hamda qonunda taqiqlanmagan boshqa faoliyat bilan shug'ullanishlari, shuningdek yollanma mehnat asosida faoliyat yuritishlari mumkinligi belgilanadi.

Umumiy qoida bo'yicha, fuqarolar 18 yoshga to'lib, to'liq muomala layoqatiga ega bo'lgach, xususiy tadbirkorlik bilan shug'ullanishga haqli. Biroq FKning 28-moddasiga asosan 16 yoshga to'lgan voyaga etmagan shaxs mehnat shartnomasi bo'yicha ishlayotgan bo'lsa, yoki ota-onasi, farzandlikka oluvchilari yoxud homiysining roziligiga binoan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan bo'lsa, u to'la muomalaga layoqatli deb e'lon qilinishi mumkin.

Voyaga etmagan shaxsni to'la muomalaga layoqatli deb e'lon qilish (emansipatsiya) ota-onaning, farzandlikka oluvchilarning yoki homiyni roziligi bilan vasiylik va homiylik organining qaroriga muvofiq yoxud bunday rozilik bo'lmagan taqdirda, sudning qarori bilan amalga oshiriladi. Ota-ona, farzandlikka oluvchilar va homiy emansipatsiya qilingan voyaga etmaganning majburiyatlari bo'yicha, xususan, u etkazgan zarar oqibatida kelib chiqqan majburiyatlar bo'yicha, tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq majburiyatlar bo'yicha javobgar bo'lmaydilar. Emansipatsiya qilingan voyaga etmagan tadbirkorga nisbatan FKning 27-moddasi 1-2-bandi qo'llanilmaydi.

Xususiy tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanmoqchi bo'lgan fuqaro tuman (shahar) hokimligiga zarur hujjatlar taqdim etgan holda ariza bilan murojaat qiladi. Agar tadbirkor maxsus ruxsatnoma talab etiladigan faoliyat turi bilan shug'ullanish istagini bildirsa, tegishli organlarning xulosasini ham taqdim etishi lozim. Yuridik shaxs bo'lmasdan o'z faoliyatini amalga oshiruvchi xususiy tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tkazilgan jismoniy shaxsga u, albatta, davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risida guvoohnoma beriladi va tegishli hududiy soliq organida qayd etiladi. Shu paytdan boshlab fuqaro tadbirkorlik faoliyati

bilan shug`ullanishga haqli. Uning faoliyatiga nisbatan FKning tijorat tashkilotlari bo`lgan yuridik shaxslar faoliyatini tartibga soluvchi qoidalari qo`llaniladi. Davlat ro`yxatidan o`tmasdan turib xususiy tadbirkorlik bilan shug`ullanganlik uchun qonunlarda tegishli javobgarlik mavjud.

Yakka tadbirkor kreditorlarning u tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish bilan bog`liq bo`lgan talablarini qanoatlantirishga qodir bo`lmasa, bunday tadbirkor belgilangan tartibda bankrot deb topilishi mumkin. Yakka tadbirkorni bankrot deb topish rasm-rusmlarini amalga oshirish jarayonida uning tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish bilan bog`liq bo`lmagan majburiyatlari bo`yicha kreditorlari ham o`z talablarini qo`yishga haqli. Mazkur kreditorlarning ushbu tartibda qo`yilgan talablari yakka tadbirkor bankrot deb topilganidan keyin ham o`z kuchini saqlab qoladi (FK, 26-modda).

Xususiy tadbirkorga berilgan guvohnoma muddati tamom bo`lganida, qonunga nomuvofiq faoliyat yuritganda, jumladan, ruxsat olish asosida shug`ullanish lozim bo`lgan faoliyat bilan ruxsatsiz shug`ullanganda xususiy tadbirkorlik huquqi bekor bo`ladi. Xususiy tadbirkor o`z xohishiga ko`ra guvohnomada ko`rsatilgan muddatdan oldin ham tadbirkorlik faoliyatini to`xtatishga haqli.

Bugungi kunda yakka tadbirkor fuqaro ham mustaqil, yuridik shaxs tuzib, faoliyat yuritish ham mustahkamlandi. Masalan, dehqon xo`jaligi¹shular jumlasidandir.

Fuqaroning doimiy turar joyi fuqarolik huquqi uchun muayyan ahamiyatga egadir. Fuqaroning doimiy yoki asosan yashab turgan joyi uning yashash joyi hisoblanadi, deb ko`rsatiladi. O`n to`rt yoshga to`lgan voyaga etmaganlarning (kichik yoshdagi bolalarning) yoki vasiylikda bo`lgan fuqarolarning qonuniy vakillari, ota-onalari, farzandlikka oluvchilari yoki vasiylari yashaydigan joy voyaga etmaganlar yoki vasiylikda bo`lgan fuqarolarning yashash joyi hisoblanadi² (FK, 21-modda).

¹O`zbekiston Respublikasining "Dehqon xo`jaligi to`g`risida"gi qonuni. O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi.- T.;1998 yil. 5-6-son. 88-modda.

² O`zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi. 21-modda.-T.;Adolat.2007.

Turar joy tanlash huquqi muomalaga layoqatli fuqaroning o`zi tomonidan belgilanadi. Turar joy tanlash huquqi faqat qonunda nazarda tutilgan hollar va tartibdagina, masalan, ozodlikdan mahrum qilinishi hollarida maxsus ijozat olish yo`li bilan joylashish mumkin hududlarda cheklanishi mumkin.

Odatda, fuqaro yashash uchun qaerda ro`yxatdan o`tgan bo`lsa, shu joy uning turar joyi hisoblanadi. Fuqaroning turar joyi qonunga muvofiq ko`p hollarda huquqiy ahamiyatga ega. Chunonchi, fuqarolik da`volari bilan, qoidaga ko`ra javobgarning turar joyi hududidagi sudga murojaat qilinadi. Ammo ba'zi da'volar, masalan, aliment undirish, zararni to`latish to`g`risidagi da'volar da'vogarning turar joyidagi sudga bildirilishi mumkin. Majburiyatlarning ko`p qismi qarzdorning turar joyida, pul majburiyatlari esa – kreditor turgan joyda ijro etiladi. Meros qoldirgan shaxsning oxirgi doimiy turar joyi bo`yicha meros ochiladi va hokazo.

Turar joy bilan bog`liq huquqiy munosabatlar asosan O`zbekiston Respublikasining Uy-joy kodeksi¹ orqali tartibga solinadi.

Demak, fuqaroviy mulkiy va nomulkiy huquqiy munosabatlarning sub`ektlari tizimida eng asosiy o`rinni fuqarolar tashkil etadi. Fuqarolar sub`ekt sifatida muomala layoqatiga ega bo`lmog`i lozim.

¹ O`zbekiston Respublikasining Uy-joy kodeksi. -T.: Adolat. 2009.

II BOB: FUQAROLIK HUQUQI TIZIMIDA SHAXSIY NOMULKIY HUQUQLARING O`ZIGA XOSLIGI.

2.1 Nomulkiy huquqlar va uning turlari.

"Shaxsiy nomulkiy munosabatlar", "shaxsiy huquqlar" iboralari huquqiy mazmunga ega bo`lib turli qonunlar va boshqa normativ hujjatlarda mustahkamlab qo`yilgan. Masalan, Konstitutsiyaning VII bobida, Fuqarolik kodeksining 99-moddasida shaxsiy huquqlar haqida qoidalar mavjud. Boshqa qonunlarda (masalan, Jinoyat kodeksi, Oila kodeksi va h.k.) ham shaxsiy huquqlarni himoya qilish, ulardan foydalanish masalalari o`z aksini topgan¹.

Shaxsiy huquq juda keng qamrovli tushuncha va faqat Konstitutsiyadagina bu keng mazmun o`z ifodasini topgan. Biroq, alohida qonunlarda, jumladan, Fuqarolik kodeksi yoki Jinoyat kodeksida bu tushunchalar talqinida ayrim o`ziga xosliklar mavjud. Biroq ayni vaqtda ular o`rtasida tutash nuqtalar ham yo`q emas.

Ayrim mualliflar inson huquqlari – shaxs huquqiy maqomini belgilashning muhim va ajralmas tarkibiy qismi ekanligini ko`rsatib, bu huquqiy maqom turlicha ekanligini e'tirof etadi. Ularning fikricha, shaxsning umumiy huquqiy maqomi bilan birga, uning tarmoq, tarmoqlararo va maxsus huquqiy maqomlari ham mavjud hamda ular o`rtasida o`zaro bog`lanish borligini esdan chiqarmaslik shart².

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining VII bobida o`z ifodasini topgan shaxsiy huquqlar ham o`z mazmuniga ko`ra yuqoridagi nuqtai nazarga mosdir. Albatta, Konstitutsiyada mujassamlangan shaxsiy huquqlar mazmuni o`z talqiniga ko`ra qonunda nazarda tutilgan shaxsiy huquqlardan g`oyat keng. Shaxsiy nomulkiy huquqlar (inglizcha *regsopal unrgorety right*) – sub'ektiv

¹ Qarang; O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O`zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi, O`zbekiston Respublikasi Oila Kodeksi, O`zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksi

² Saidov A., Odilqoriyev. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik.- T.; TDYuI. 2005. 34-bet.

huquq turidir; ashyoviy mazmunga ega bo`lmagan boyliklarga bo`lgan huquq. Bu huquqlar bir vaqtning o`zida turli huquq tarmoqlari orqali himoya qilinadi.

Ilmiy adabiyotlarda nomoddiy ne'matlarning va nomulkiy huquqlarning o`ziga xos xususiyatlari to`g`risidagi fikrlarda umumiylik ko`proq ekanini ta'kidlash lozim. Ularda shaxsiy nomulkiy ne'matlarning quyidagi xususiyatlari ko`rsatib o`tiladi:

- ular fuqarolarning turli ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan bo`ladi;
- ular bevosita pulda baholanishi mumkin emas;
- ular shaxsdan ajralmaydi (bunday ne'matlarni sotish, hadya qilish, meros qilib qoldirish va boshqacha tarzda shaxsdan ajratish mumkin emas);
- ular umumiy qoidagi ko`ra, fuqaroning tug`ilishi bilan boshlanib, o`limi bilan tugaydi¹.

Shaxsiy huquqlarning nomoddiy xarakteri iqtisodiy mazmundan mahrum holda yuzaga keladi. Bu shuni bildiradiki, shaxsiy nomulkiy huquqlar baholanishi mumkin emas, ular uchun tekinlik xosdir, ularning amalga oshirilishi boshqa shaxslarning teng qiymatdagi mulkiy majburiyatlarini nazarda tutmaydi. Nomulkiy ne'matlar ob'ekti, bu shaxsdan ajratib bo`lmaydigan nomoddiy ne'matlar: nom (ism), sha'n, qadr-qimmat, sog`lik, shaxsiy hayot siri, shaxsiy daxlsizlik va boshqalardir.

Ixtiro, foydali model, sanoat namunalarining tegishli huquqiy munosabatlar ob'ekti deb tan olinishi uchun yana aqliy faoliyat natijalarini baholay oladigan vakolatli organning qarori ham kerak.

Qonunlar bir qator hollarda ba'zi nomulkiy huquqlar yoki shu huquqlar mazmuniga kiruvchi ba'zi vakolatlarni boshqa shaxsga o`tkazishni (berishni) ko`zda tutadi. Chunonchi, tovar belgisiga bo`lgan huquq yuridik shaxs qayta tashkil etilishi sababli boshqa yuridik shaxsga o`tishi mumkin. Ba'zi shaxsiy nomulkiy huquqlar meros bo`yicha beriladi (nashr qilish huquqi, asarni qayta ishlab chiqish va tarqatish, patent olish huquqi).

¹ Fuqarolik huquqi. Darslik.1-qism. –T.;TDYuI, 2007 yil. 155-bet

Ba'zi nomulkiy huquqlar meros sifatida o'tmasa ham, biroq, huquqqa ega bo'lgan shaxsning vafotidan keyin uchinchi shaxs tomonidan himoyalanaadi. Muallifning vafotidan keyin asarning daxlsizligini himoya qilish vasiyatnomada ko'rsatilgan shaxs tomonidan, bunday ko'rsatma bo'lmagan taqdirda esa, muallifning merosxo'rlari, shuningdek qonunga muvofiq, mualliflik huquqlarini himoya qilish majburiyati yuklatilgan shaxslar tomonidan amalga oshiriladi¹. Fuqaro vafot etgan oila a'zosining sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish to'g'risida da'vo bilan sudga murojaat qilish huquqiga ega. Agar muallif va (yoki) oluvchi adresat vafot etgan hollarda xatlar, kundaliklar, yozishmalar, maqolalar va ko'rsatilgan hujjatlar marhumning xotini (eri) va bolalarining roziligi bilan chop etilishi mumkin.

Shunday qilib, ba'zi sub'ektiv nomulkiy huquqlarning nafaqat o'zi, balki uning mazmunini tashkil qiluvchi ba'zi qismlari ham vorislarga o'tishi mumkin. Shaxsiy nomulkiy huquqning keyingi belgisi – ularning vujudga kelishi va bekor bo'lishidagi o'ziga xoslikdir. Nomulkiy huquqlar ba'zi yuridik fakt sifatidagi voqealar boshlanganda, yuridik xatti-harakatlar natijasida vakolatli organlarning hujjatlari asosida vujudga kelishi (yoki bekor bo'lishi) mumkin.

Hodisalarga odamlarning erkiga bog'liq bo'lmagan holda yuzaga keladigan vaziyatlar kiradi (tug'ilish, ma'lum yoshga kirish va boshqalar). Demak, inson tug'ilishi bilan ism, sog'lik, sog'lom atrof-muhit, shaxsiy qiyofaga doir sub'ektiv huquqlarga ega bo'ladi.

Yuridik harakatlar ma'lum huquqiy oqibatlarni yuzaga keltirish maqsadidan qat'i nazar bajarilgan, lekin shu bilan birga ular qonun kuchi bilan vujudga keladigan fuqarolik huquqi sub'ektining qonuniy harakati sifatida xarakterlanadi (masalan, ilmiy asar yaratish (harakati) mualliflik huquqini keltirib chiqaradi).

Yuridik hujjat deganda huquqiy natijalarga erishishga yo'naltirilgan vakolatli davlat organining qonuniy harakati tushuniladi. Masalan, tovar

¹ Qarang; O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi 105-modda.- T.; Adolat. 2007

belgisiga bo`lgan huquq vakolatli davlat organida ro`yxatdan o`tkazilgan kundan boshlab yuzaga keladi.

Alohida nomulkiy huquqlar bitim tuzilishi bilan yuzaga keladi (Masalan: advokatlik siri huquqi – topshiriqnoma yoki haq evaziga xizmat ko`rsatish shartnomasidan yuzaga keladi).

Ko`pgina shaxsiy nomulkiy huquqlar uning egasi vafot etishi bilan to`xtaydi. Masalan, muallifning nomiga bo`lgan huquq, yashash joyining daxlsizligi va boshqalar. Ba'zi huquqlar uchun yuridik harakatning to`xtashi ma'lum muddatning o`tishiga bog`liqdir. Masalan, adabiy asarni chop etish, qayta ishlash va tarqatish huquqi muallifning o`limidan 50 yilgacha meros bo`yicha o`tishi hamda muomalada harakat qilishi mumkin.

Shaxsiy nomulkiy huquqlarning muhim belgilaridan biri – shaxsni individualligi, yakkaligidir. Shaxsiy nomulkiy huquqlar instituti bir sub'ekt huquqidan ikkinchisini ajratish imkonini beradi, ularning o`ziga xosligini va shubhasiz alohidaligini, individualligini ham himoya qiladi, har bir sub'ekt o`ziga xos nomulkiy huquqlar majmuiga ega, bular ham uni jamiyatdan ajratib turishga imkon beradi, biroq har qanday holda ham nomulkiy huquqlar alohida-alohida bo`lganda, individual holatda ustunlikka ega bo`ladi.

Xulosa qilib aytganda, fuqarolarnng nomulkiy huquqlarining o`ziga xos jihatlari bilan uning murakkabligini, tartibga solinishini alohida qonun hujjatlarini talab etishi da namoyon bo`ladi.

2.2 Nomulkiy huquqlarning tasnifi va turlari

Mulk bilan bog`lanmagan nomulkiy munosabatlarni sivilistik fanining fuqarolik-huquqiy tartibga solish doirasiga kiritish mumkinligi to`g`risidagi masala munozarali edi. Fuqarolik huquqi fanida mulkiy munosabatlarning ustuvorligi nazariyasi uzoq vaqtgacha hukmronlik qildi.

Hozirgi paytda nomulkiy manfaatlarni, shaxsning nomoddiy talablarini qanoatlantirishni huquqiy ta`minlash ob`ektiv zarurligi sababli, bu masala dolzarblashmoqda. Huquqiy holatini belgilash va shaxsiy nomulkiy huquqlarni himoya qilish huquqiy me`yorlar tariqasida qator tarmoqlarning huquqiy me`yorlari bilan amalga oshiriladi. Fuqarolik Kodeksida shaxsning ilgarigi qonunlardan jiddiy farq qiladigan huquqiy holati va shaxsiy nomulkiy huquqlarni belgilashga yo`naltirilgan me`yorlar mustahkamlangan.

Ba`zi shaxsiy nomulkiy munosabatlarning mulkiy munosabatlar bilan aloqada emasligi, ularning ilmiy va uslubiy jihatidan ham, tartibga solish maqsadi va bajaradigan vazifasi jihatidan ham aynan fuqarolik huquqi tomonidan o`rganishni aslo inkor etmaydi.

Shaxsiy nomulkiy huquqlarning turli ko`rinishdagi tasniflari mavjud. Avvalo, shaxsiy huquqning mulkiy huquqlar bilan bog`langan va bog`lanmaganlarini farqlashadi.

Mulkiy munosabatlar bilan bog`langan shaxsiy nomulkiy huquqlar, ularni amalga oshirishda mulkiy huquqning yuzaga kelishida asos sifatida ko`rinishi mumkin. Chunonchi, shaxsning adabiy asarga muallifligi (shaxsiy huquq) o`z ketidan qalam haqi(gonarar) olishni vujudga keltirib, mulkiy huquqni yuzaga keltiradi.

Mulkiy huquqlar bilan bog`liq bo`lmagan shaxsiy nomulkiy huquqlarga, nomga, tashqi qiyofaga, sha'n va qadr-qimmatga bo`lgan huquq kiradi. Bu nomulkiy huquqlar mulkiy huquq bilan biron tarzda bog`lanishda bo`lmaydi.

Shaxsiy nomulkiy huquq bir qator belgilar bilan tavsiflanadi. Bu belgilar jumlasiga nomoddiy ko`rinishdagi mustaqil shaxsiy nomulkiy huquq ekanligi va ularning huquq egasidan begonalashtirilmasligini kiritish mumkin.

Bu munosabatlarda jismoniy va yuridik shaxs muayyan nomoddiy vakolatlarga ega bo`lgan sub'ekt sifatida namoyon bo`ladi. Bunda shuni ta'kidlash kerakki, fuqaroning muomala layoqatining cheklanganligi yoki muomalaga layoqatsizligi shaxsiy nomulkiy huquqni (sog`-salomat bo`lish huquqi, shaxsiy daxlsizlik, qulay atrof-muhitga bo`lgan huquqi) amalga oshirishga halaqit bermasligi lozim.

Ba'zi huquqshunoslar umuman shaxsdan ajratib bo`lmaydigan ob'ektlarga nisbatan sub'ektiv huquqning bo`lishini rad etadilar va bunda shaxsiy huquqlar to`g`risida emas, balki shaxsiy ne'matlar to`g`risida gapirish to`g`riroq deb hisoblaydilar. Huquqshunos olim A.Hasanov bu masalada an'anaviy nuqtai nazar nihoyatda maqbul degan xulosaga keladi. "Shaxs va huquq tushunchalarini bir-biridan farqlash shak-shubhasiz lozim. Axir shaxs nafaqat ushbu ne'matlar bilangina emas, balki avvalambor ong, iroda bilan, shuningdek ijtimoiy, ma'naviy sifatlar bilan tavsiflanadi"¹.

Yozishmalar siri, shaxsning sha'ni, qadr-qimmati, daxlsizligi va boshqalar – bular haqiqatan ham haqiqiy ijtimoiy ne'matlardir, ulardan foydalanishning davlat tomonidan kafolatlanganlik imkoniyati – bu sub'ektiv huquq, ya'ni aytib o`tilgan ne'matlarni himoya qilish huquqi va ularni buzishdan himoya qilishni talab qilish huquqidir.

Sub'ektiv huquqda esa huquq sohibi o`z huquqiga rioya etilishini bir yoki bir necha shaxsdan talab qila oladi. Mulkiy huquq bilan bog`liq bo`lmagan ko`pgina shaxsiy nomulkiy huquqlar mutlaq huquqlar hisoblanadi. Biroq mutlaq huquq buzilganda, buzuvchiga mutlaq huquqni tiklashga yo`naltirilgan harakatni sodir qilish vazifasi topshiriladi, bunda huquq sohibi huquqni buzuvchi bilan nisbiy huquqiy munosabatda bo`ladi. Mulkiy huquqlar bilan bog`liq bo`lmagan ba'zi shaxsiy huquqlar faqat nisbiy bo`lishi mumkin.

¹ Hasanov A.A. O`zbekiston Respublikasida shaxsiy nomulkiy huquqlarni fuqarolik-huquqiy tartibga solish va himoya qilishning ayrim muammolari. Avtoref. Yu.f.n. dis.2007 yil. - .Zionet uz.

Mulkiy huquq bilan bog`liq bo`lgan shaxsiy huquqlar bir vaqtning o`zida ham mutlaq, ham nisbiy huquqiy munosabatlarda namoyon bo`lishi mumkin. Masalan, muallifning asarga daxlsizlik huquqi nashriyot bilan munosabatda nisbiy xarakterga ega bo`ladi. Muallif mualliflik shartnomasiga muvofiq, uning asari qanday ko`rinishda yaratilgan bo`lsa, shunday holicha uning roziligisiz o`zgartirishlar, qo`shimchalar, tuzatishlar kiritmay, nashr etilishini talab qilish huquqiga ega. Shu vaqtning o`zida muallif o`z asarining daxlsizligi xususida nomuayyan doiradagi shaxslar bilan mutlaq huquqiy munosabatga kirishadi, bunday holda uning huquqi mualliflik shartnomasiga emas, balki asarni yaratish faktiga asoslanadi.

Mulkiy huquq bilan bog`liq bo`lgan ba'zi shaxsiy huquqlar faqat nisbiy hisoblanadi. Chunonchi, fuqaroning tibbiy sirni saqlashni talab qilish huquqi muayyan muassasaning tibbiy xodimiga yuklangan. Agar tashxis, davolash uslublari va boshqa ma'lumotlar begona shaxslarga ma'lum bo`lsa, u holda ular sirni saqlashga doir majburiyatga ega bo`lmaydilar.

Shaxsiy nomulkiy huquqlarni ularning fuqarolik huquqlari sub'ektiga tegishliligi bo`yicha farqlash mumkin. Bir xil shaxsiy huquqlar faqat fuqarolarga tegishli bo`ladi (sog`-salomatlikka bo`lgan huquq, xususiy qiyofaga, tibbiy sir, farzandlikka olish siriga bo`lgan huquqlar va boshqa shaxsiy huquqlar) boshqalari esa, faqat tashkilotga tegishli bo`ladi, jumladan, firma nomiga bo`lgan huquq shunday huquqlar sirasiga kiradi.

Shaxsiy nomulkiy huquqlarning turlari va doirasi keng. Olimlar har doim o`z tadqiqot maqsadlaridan kelib chiqib, muayyan o`lchovni ishlab chiqadilar va qo`llaydilar. Natijada shaxsiy nomulkiy huquqlarning yangi qonuniyatlari ochiladi, u haqda bilimlarimiz boyiydi va kengayadi. Masalan, hozirga qadar ba'zi mualliflar shaxsiy nomulkiy huquqlarni tayinlanish maqsadi bo`yicha¹, sub'ektlar bo`yicha va shaxsga ajratib bo`lmaydigan holatda tegishli bo`lgan ma'naviy ne'matlar bo`yicha², shaxsiy nomulkiy huquqlarning huquqiy

¹Qarang: Fuqarolik huquqi. Darslik. 1-qism –T.; TDYuI. 2007. 161-bet.

²Jakenov V.A. Lichno`e neimuhstvenno`e prava v sovetском grajdanskom zakonodatelstve i ix sotsialnoe znachenie. Avtoref. kand.yu. diss. –Zionet uz.

tabiati, amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha¹ turkumlashga harakat qiladilar.

Olimlarning fikricha shaxsiy nomulkiy huquqlarning mohiyatiga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi:

1) shaxsiy individuallashtirishga qaratilgan shaxsiy nomulkiy huquqlar: nomga bo'lgan huquq (yuridik shaxsning nomlanishga bo'lgan huquqi), sha'n, qadr-qimmat, ishbalarmonlik obro'yiga bo'lgan huquqlar;

2) shaxsning jismoniy daxlsizligini ta'minlashga qaratilgan shaxsiy nomulkiy huquqlar (yashash, erkinlik, istiqomat joyi, turar-joyga bo'lgan huquqlar);

3) shaxsning ichki dunyosi va uning manfaatlari daxlsizligiga qaratilgan shaxsiy huquqlar (shaxsiy va oilaviy sirlar, xususiy ishlarga aralashmaslik, sha'n va qadr-qimmat)².

Huquqshunos olm A.A.Xasanov shaxsiy nomulkiy huquqlarni to'rt guruxga ajratishni taklif etadi. Ular

birinchi guruhiga, shaxsning jismoniy bardamligini ta'minlovchi (yashash huquqi, sog'lik huquqi, (salomatlikni muhofaza qilish), sog'lom atrof-muhit huquqi) shaxsiy nomulkiy huquqlarni kiritilsa,

ikkinchi guruhiga shaxsning o'ziga tegishli bo'lgan (nomga bo'lgan huquqi, xususiy qiyofa (ko'rinish)ga bo'lgan huquqi, sha'n va qadr-qimmat huquqi) huquqlar kiradi.

Uchinchi guruhni shaxsning muxtor (avtonom) holatini (shaxsiy hayot siri) ta'minlovchi (advokatlik siriga bo'lgan huquqi, notarial harakatlar siriga bo'lgan huquqi, bank siriga bo'lgan huquqi, tibbiy sir huquqi, farzandlikka olish siriga bo'lgan huquq, yozishmalar, telefon so'zlashuvlari va telegraf xabarlar siriga bo'lgan huquq, turarjoy daxlsizligiga bo'lgan huquqi, shaxsiy hujjatlarning daxlsizlik huquqi) huquqlar tashkil qiladi.

To'rtinchi guruh esa intellektual va boshqa faoliyat natijalarini himoya qilishga yo'naltirilgan (fan, adabiyot, san'at asarlarining, ratsionalizatorlik

¹Qarang: Fuqarolik huquqi. Darslik.1-qism –T.;TDYuI. 2007. 162-bet.

²Qarang: Fuqarolik huquqi. Darslik.1-qism –T.;TDYuI. 2007. 162-bet.

takliflari, ixtiro, sanoat namunalari, foydali modellar mualliflarining nomulkiy huquqlari, tovar belgisiga boʻlgan huquqi) huquqlarni oʻz ichiga oladi.

Yuqoridagi turli turkumlash mezonlari shaxsiy nomulkiy huquqlar mazmunini yaxshiroq anglab etishga va tegishli darajada himoya qilishga imkon beradi¹.

Ushbu turkumlash mezonlari doimiy ravishda kengayib borishi tabiiy. Bu mezonlar asosida turkumlash shaxsiy nomulkiy huquqlar himoyasi uchun muhim ahamiyatga ega. Bu shaxsiy nomulkiy huquqlarning yangi turlarini qonunlarda mustahkamlab qoʻyish, ular haqidagi normalarni takomillashtirish fuqarolik huquqi fanini rivojlantirish uchun asosiy manba boʻlib xizmat qiladi.

Sha'n, qadr-qimmat va ishchanlik obroʻsini fuqarolik-huquqiy himoya qilish Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 27-moddasida har kim oʻz sha'ni va obroʻsiga qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotiga aralashishdan himoyalani huquqiga ega ekanligi bilan mustahkamlangan boʻlib, bu koʻrsatmaga muvofiq qonunlarda tegishli qoidalar belgilanadi. FKning 100-moddasiga binoan fuqaro yoki tashkilot oʻz sha'niga dogʻ tushiradigan va qadr-qimmatini, ishbilarmonlik obroʻsini pastga uradigan ma'lumotlarning, agar ana shu ma'lumotlarni tarqatuvchi shaxs ularning haqiqat ekanligini isbot qila olmasa, sud orqali rad qilinishini talab etishga haqlidir. Bunda qonun shaxsiy huquqlarni himoya qilishda shaxsning jamiyatda oʻz mehnati bilan tutgan oʻrni, topgan obroʻsini nazarda tutadi. Fuqarolik qonunchiligida bunday qoidalarning boʻlishi shaxslarning huquqlari yana ham kengroq himoya qilinishiga alohida eʼtibor berilganligini bildiradi.

Sha'n, qadr-qimmat va ishchanlik obroʻsiga tajovuz qilingan taqdirda, koʻp hollarda huquq sohibiga moddiy emas, balki ma'naviy zarar etadi. Ma'naviy zarar huquqi buzilgan shaxsning jismoniy yoki ruhiy iztiroblari, qaygʻu-alam, gʻam-tashvish singari koʻrinishlarda namoyon boʻladi. Qonunga asosan, agar fuqaroga uning shaxsiy nomulkiy huquqlarini buzuvchi yoxud unga tegishli boshqa nomoddiy ne'matlarga tajovuz qiluvchi harakatlar orqali ma'naviy zarar

¹ Hasanov A.A. Oʻzbekiston Respublikasida shaxsiy nomulkiy huquqlarni fuqarolik-huquqiy tartibga solish va himoya qilishning ayrim muammolari. Avtoref. Yu.f.n. dis. –Zionet.uz.

etkazilsa, shuningdek qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda sud huquqbuzar zimmasiga ko`rsatilgan zararni pul orqali (moddiy ko`rinishda) tovon to`lash bilan qoplashni yuklashi mumkin.

Ma'naviy zararni qoplash xarajatlarini belgilashda sud huquqbuzarning aybi darajasini va boshqa e'tiborga molik holatini hisobga oladi. Sud, shuningdek zarar etkazilgan shaxsni individual xususiyatlari bilan bog`liq jismoniy va axloqiy qiynoqlari (iztiroblari, ruhiy azoblari) darajasini ham hisobga olmog`i shart. Sha'n, qadr-qimmatni himoya qilishda ko`p hollarda sud huquqni qayta tiklash yoxud huquqbuzarliklarni to`xtatishni ta'minlovchi choralar ko`radi. Sha'n – fuqaroning muayyan darajada tasdiqlanishi, uning ijtimoiy holatidir. Qadr-qimmat esa mazkur holatning sohibi ongida aks ettirilishi, ya'ni jamiyat tomonidan taqdirlanishiga ko`ra shaxsning o`z-o`ziga bergan bahosidir. Bu masala O`zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi¹ning 6-moddasida aytilganidek, mehnat sohasida o`zini kamsitilgan deb hisoblagan shaxs kamsitishni bartaraf etish hamda o`ziga etkazilgan moddiy va ma'naviy zararni to`lash to`g`risidagi ariza bilan sudga murojaat qilishi mumkin.

Ishchanlik obro`si jismoniy yoki yuridik shaxsning fuqarolik muomalasida ishtirok etganidagi insofli yoki insofsiz harakat qilishini bildiradi. Biron-bir fuqaroning yoki tashkilotning nomiga, sha'niga dog` tushirishga, badnom qilishga, qadr-qimmatini pastga uradigan ma'lumotlarni tarqatishga qonun yo`l qo`ymaydi. Bunday hollarda huquqlari buzilgan shaxslarning manfaatlari, jinoyat qonunchiligi normalari² qo`riqlanishi-qo`riqlanmasligidan qat'i nazar, fuqarolik qonunchiligi bilan himoya qilinadi³

Har qanday salbiy ma'lumotlar sha'n va qadr-qimmatni, ishchanlik obro`sini pastga uradigan yoki unga dog` tushiradigan ma'lumotlar hisoblanavermaydi. Fuqarolik qonunida nazarda tutilgan ma'lumotlar, birinchidan, birovning sha'niga dog` tushiradigan yoki qadr-qimmatini ishchanlik obro`sini pastga uradigan bo`lishi; ikkinchidan, bu ma'lumotlar tarqatilgan

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotmasi. 1996 yil. 1-songa ilova.

² Qarang; O`zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksi 139-140-moddalari-T.; Adolat.2007

³ Qarang; O`zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi.100-modda. -T.; Adolat.2007

bo`lishi va uchinchidan, mazkur ma'lumotlar haqiqatga to`g`ri kelavermaydigan bo`lishi kerak.

Shaxslarning obro`siga dog` tushiradigan ma'lumotlar, deyilganda turmush doiralari, jamiyatimiz axloq tamoyillariga bo`lgan munosabatlarning salbiy baholanishi tushuniladi.

Ma'lumotlar konkret faktlarga baho berishdan yoki shaxsning xulqini, xatti-harakatini baholashdan iborat bo`lishi mumkin. Bunday ishlar bo`yicha javobgar taraf faktlarning haqiqatda bo`lganligini isbotlasagina yoki keltirilgan baho va tavsif dalillariga to`g`ri kelishini isbotlasagina, da'vogar oldida javobgarlikdan ozod qilinishi mumkin. Agar javobgar da'vogar shaxsni tavsiflovchi dalillarning bo`lganligini isbotlay olmasa yoki sud javobgar bergan bahosi bilan kelishmasa, uni javobgarlikka tortishi mumkin.

Basharti, fuqaroning sha'ni, qadr-qimmati yoki ishchanlik obro`siga putur etkazuvchi ma'lumotlar ommaviy axborot vositalarida tarqatilgan bo`lsa, ayni shu ommaviy axborot vositalarida raddiya berilishi lozim (FK, 100-modda, 3-qism).

Basharti, bunday ma'lumotlar tashkilotdan olingan hujjatda uchrasa, bunday hujjat almashtirilishi yoki chaqirib olinishi lozim (FK, 100-modda, 4-qism).

Boshqa harakatlarda raddiya berish tartibi sud tomonidan begilanadi, lekin u obro`ga putur etkazuvchi ma'lumotlarni tarqatish usuliga va xarakteriga muvofiq bo`lishi shart.

Obro`ga putur etkazuvchi ma'lumotlarni tarqatgan shaxs bunday ma'lumotlarni rad etish bilan birga ularning tarqatilishi natijasida etkazilgan moddiy va ma'naviy zararlarni ham to`lashi lozim.

Umumiy qoidaga ko`ra, fuqaroning ishchanlik obro`sini himoya qilish to`g`risidagi qoidalar yuridik shaxsning ishchanlik obro`sini himoya etishga nisbatan ham tegishli yo`sinda tatbiq etiladi (FK, 100-modda, 9-qism).

Bozor munosabatlari shakllanayotgan sharoitda fuqarolar va yuridik shaxslarning sha'ni, obro`si, qadr-qimmati, shuningdek ishchanlik faoliyati

obro`sinini tiklash, ijtimoiy munosabatlarda ularning faoliyatiga odilona baho berish, ayniqsa, katta hayotiy ahamiyatga ega.

Fuqaroning ismga (nomga) bo`lgan huquq muayyan ismning sohibi sifatida tanilishiga bo`lgan sub'ektiv fuqarolik huquqidir. Mazkur nom vositasida fuqaro jamiyat a'zosi sifatida boshqa fuqarolardan ajralib turadi, individuallashadi. Fuqaroning ismi deganda uning ismi ham, ota ismi va nasabi (urug`-avlodi nomi) ham nazarda tutiladi.

O`tgan mavzularda aytganimizdek, nom olish, ya'ni nasab, ism va ota ismini olish, nomni o`zgartirish maxsus qonunlar bilan, jumladan, O`zbekiston Respublikasining Oila kodeksi va fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd qilish tartibi to`g`risidagi Qoidalar bilan tartibga solinadi.

FKning 19-moddasida fuqaroning ismi bilan bog`liq qator normalar belgilab qo`yilgan. Unga ko`ra agar qonundan yoki milliy odatdan boshqacha tartib kelib chiqmasa, fuqaro o`z familiyasi va nomidan, shuningdek otasining ismi bilan huquq va burchlarga ega bo`ladi hamda ularni amalga oshiradi.

Qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibda fuqaro taxallusdan (to`qilgan nomdan) foydalanishi mumkin.

Fuqaro fuqarolik muomalasida yashirin (anonim) tarzda harakat qilishga faqat qonunda yo`l qo`yilgan hollarda yo`l qo`yiladi (masalan, mamlakatimizda muallif o`z asarining nomini ko`rsatmasdan, anonim tarzda nashr etishga haqli, tijorat banklarida xorijiy valyutalar ko`rinishida omonatlar qo`yishga haqli).

Fuqaro qonunda belgilangan tartibda o`z ismini o`zgartirishga haqli. Fuqaroning o`z ismini o`zgartirishi avvalgi ismi bilan olgan huquq va burchlarini bekor qilish yoki o`zgartirish uchun asos bo`lmaydi.

Fuqaro o`z ismini o`zgartirganligi haqida qarzdorlari va kreditorlariga xabar berishi uchun zarur choralarni ko`rishi shart va u mazkur shaxslarda fuqaroning ismi o`zgarganligi haqida ma'lumot yo`qligi tufayli kelib chiqishi mumkin oqibatlar xavfini o`z zimmasiga oladi.

Ismni o`zgartirgan fuqaro o`zining avvalgi ismiga rasmiylashtirilgan hujjatlarga o`z hisobidan tegishli o`zgartirishlar kiritilishini talab qilishga haqli.

Masalan, shaxs nikohga kirishi munosabati bilan eri (xotini) familiyasini olishi uning avvalgi hujjatlari (diplomi, omonat daftarchasi, xizmat guvohnomasi va shu kabilar)ni ham tegishli ravishda o'zgartirish berish haqida tegishli idoralardan talab qilish huquqini beradi. Biroq bu o'zgartirishlarni amalga oshirish xarajatlari manfaatdor shaxs zimmasiga tushadi.

Ayrim hollarda sub'ektlarni, (Masalan: tergovda, sudda ayblanuvchi, sudlanuvchi sifatida qatnashayotgan shaxs, bankrotlik bo'yicha ish qo'zg'atilgan yakka tadbirkor yoki tadbirkorlik sub'ekti muassisi bo'lgan jismoniy shaxsni) muayyan vaqtinchalik belgilangan muddatda o'z ismini o'zgartirish haqidagi murojaati rad etilishi mumkin. Fuqaro tug'ilgan vaqtida olgan ismini, shuningdek o'zgartirilgan ismini fuqarolik holati hujjatlarini qayd etish uchun belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazishi kerak.

Boshqa shaxs ismidan foydalanib huquq va burchlarga ega bo'lishiga yo'l qo'yilmaydi.

O'z ismi bilan yashash huquqiga e'tiroz bildirilayotgan yoki ismidan qonunsiz foydalanilayotganligi munosabati bilan manfaatlari buzilayotgan shaxs manfaatlari buzuvchidan bunday harakatlarga chek qo'yishni, raddiya berishni talab qilishi mumkin. Agar manfaat qasddan buzilayotgan bo'lsa, jabrlangan shaxs qo'shimcha sur'atda zararni qoplashni talab qilishi mumkin. Zararni qoplash uchun manfaati buzilgan shaxsning daromadini berish talab qilinishi mumkin. Manfaat qasddan buzilganida jabrlanuvchi ma'naviy zararining qoplanishini ham talab qilishga haqli. Masalan, bir shaxs o'zini mashhur san'atkorlardan birini nomi bilan ko'rsatib, chekka qishloqlarda kontsertlar beradi. Bundan xabar topgan san'atkor uning nomidan foydalangan shaxsga nisbatan FKning 20-moddasida belgilangan tartibda va asoslarda da'vo qilishga haqli.

Ism yoki shaxsiy sha'n egasi bo'lmagan, lekin oilaviy mavqeiga ko'ra bundan manfaatdor bo'lgan shaxs ham FKning 20-moddasi 2-qismiga asosan o'zganing ismidan g'ayriqonuniy foydalanayotgan shaxsdan bu harakatlarga chek qo'yishni va raddiya berish haqidagi talablarni qo'yishi mumkin. Bu shaxs

boshqa shaxsning o`limidan keyin ham uning ismini va sha'nini himoya qilishga qaratilgan talablarning bajarilishiga harakat qilishi mumkin. Ismni va sha'nini buzish tufayli keltirilgan zararni qoplash talabi o`limdan keyin tan olinmaydi.

Mualliflik huquqi. Shaxsiy nomulkiy huquqning xususiyatlaridan biri – uning sohibidan tortib olinmasligi va ajratilmasligidir. Shaxsiy nomulkiy huquq odatda absolyut huquq toifasiga kiradi. Masalan, muallifniig shaxsiy va nomulkiy huquqlari – unga o`z asariga nisbatan tegishli huquqlar hisoblanadi. Bularga asar muallifi deb tan olinish huquqi (mualliflik huquqi); ushbu asardan foydalanish va undan muallifning chinakam ismi, taxallusini ko`rsatish bilan yoki ismini ko`rsatmagan holda (anonim ravishda) foydalanishga ijozat berish huquqi; nomga bo`lgan huquq; asarni e'lon qilish yoki xohlagan shaklda e'lon qilishga ijozat berish huquqi (e'lon qilish huquqi); muallif obro`siga zarar etkazish darajasida asar mazmunini, nomini har qanday buzishlardan va tajovuzlardan himoya qilish huquqi (muallif obro`sini himoya qilish huquqi) va hokazolar kiradi. Muallif asarni e'lon qilish to`g`risidagi ilgari qabul qilingan qarordan quyidagi holda, ya'ni asardan foydalanuvchi shaxsga ushbu qaror natijasida etkazilgan zarar o`rnini to`ldirish, shu jumladan, boy berilgan foydani to`lash sharti bilan voz kechishi mumkin. Shaxsiy nomulkiy huquqlar muallifga uning mulk huquqlaridan qat'i nazar, tegishlidir va u asardan foydalanishga bo`lgan mutlaq huquqlarni boshqalarga o`tkazish xolida ham saqlanib qoladi.¹

O`zbekiston Respublikasida shaxsiy nomulkiy huquqlarga nisbatan bunday huquqlarni himoya qilish to`g`risidagi talab uchun asos bo`lib xizmat qilgan harakat yoki boshqa holat sodir etilgan mamlakat huquqi qo`llaniladi².

Xalqaro xususiy huquqda mualliflik, patent va ixtiro qilish huquqlari «intellektual mulk» deb nomlangai bitta umumiy guruhga birlasha boshladi. Bu hol 1967 yilning 14 iyulida Jaxon intellektual mulk tashkilotini ta'sis qilgan Stokgolm konventsiyasining tuzilishi bilan bog`liqdir. O`zbekiston Respublikasi ham ushbu tashkilotga 1993 yildan boshlab a'zodir.

¹ Yuridicheskaya entsiklopediya. –Zionet uz.

² O`zbekiston Respublikasida Fuqarolik Kodeksi 1179-modda. –T.;Adolat. 2007.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1180-moddasi intellektual mulkka bo'lgan huquqlarga nisbatai bu huquqlarni himoya qilish so'raladigan mamlakat huquqi qo'llanilishini ko'zda tutadi.

«Intellektual mulk» tushunchasini qo'llash vaqtida shuni nazarda tutish zarurki, bu tushuncha yig'ma va shartli mazmunga egadir. Intellektual faoliyat samarasi bo'lmish fan, adabiyot, madaniyat asarlarini yaratish, ulardan foydalanish va ularni himoya qilish jarayonida vujudga kelgan munosabatlarni tartibga solish jaxon mamlakatlarining ko'p qismida mulk to'g'risidagi qonunlar bilan emas, balki mualliflik huquqi va tovar belgilari to'g'risidagi qonunlar bilan amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasida bu qonunlar quyidagilar; «Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida»gi qonun (1996 yil 30 avgust), «Tovar belgilari va xizmat belgilari to'g'risida»gi qonun (1993 yil 7 may), «Ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari to'g'risida»gi qonun (1994 yil 6 may), «EHM uchun dasturlar va ma'lumot bazalarini himoya qilish to'g'risida»gi qonun (1994 yil 6 may) va xokazolar.

Mualliflik huquqi insonning asosiy huquqlaridan hisoblanib, insoniyat tomonidan to'plangan bilimlardan foydalanish zaruriyati va ushbu bilimlarni to'plaganlarni, yaratganlarni taqdirlash majburiyatiga asoslangan.

Mualliflik huquqlari va inson huquqlari bo'yicha huquqiy institutlar muallifning ma'naviy huquqi deb atalmish manfaatlarni himoya qiladilar. Ma'naviy huquqlar asarga bo'lgan mualliflikni va asar ma'nosi va yaxlitligini buzib talqin etishdan himoya qilish huquqini o'z ichiga oladi.

Bundan tashqari, muallif o'z asaridan uning qiymati va vazifasidan qati nazar, xohlagan tijorat maqsadlarida foydalanish mutlaq huquqiga egadir.

Mualliflik huquqi tomonidan faqatgina asarning o'zi himoya qilinadi (ya'ni muallif g'oyalari timsollangan bir shakl, ammo g'oyalarning o'zi emas).

Muallif huquqi – barcha mualliflik-huquqiy qonunlarning asosi hisoblanadi.

Chet elliklarning mualliflik huquqlariga O'zbekiston Respublikasida milliy rejim quyidagi hollarda beriladi:

ularning asarlari O`zbekiston Respublikasi xududida e`lon qilingan yoki e`lon qilinmagan, ammo ma`lum bir ob`ektiv shaklda mavjud bo`lsa;

ularning asarlari O`zbekiston Respublikasi bilan xalqaro shartnoma tuzgan mamlakat hududida e`lon qilingan yoki e`lon qilinmagan, ammo ma`lum bir ob`ektiv shaklda mavjud bo`lsa.

Asar muallifi mualliflik huquqiga ega bo`lishi uchun asos bo`lgan yuridik fakt qaysi mamlakat hududida sodir etilgan bo`lsa, shu mamlakat qonuniga ko`ra aniqlanadi.

Patent huquqi (inglizcha patent law) – texnik echimlar, ixtirolarga bo`lgan huquqlarni himoya qilish tizimini patent berish yo`li bilan belgilovchi huquqiy normalar yig`indisidir. Patent huquqi intellektual mulk to`g`risidagi qonunchilikning tarkibiy qismi bo`lib, huquqning mustaqil tarmog`i hisoblanmaydi. Patent huquqining asosiy manbalari – O`zbekiston Respublikasining «Tovar belgilari va xizmat belgilari to`g`risida»gi (1993 yil 7 may), «Ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari to`g`risida»gi (1994 yil 6 may), «Seleksiya yutuqlari to`g`risida»gi (1996 yil 30 avgust) qonunlari hisoblanadi. Ko`pgina yuridik – texnika qoidalari patent idoralarining yo`riqnomalari va boshqa hujjatlarida aks ettirilgan. Patent olishga talabnoma berish va ularni ko`rib chiqish qoidalari patent huquqida muxim o`rinni egallaydi.

Xalqaro-xususi sohaga nisbatan shuni qayd qilish kerak: chet elliklarning ixtiro huquqlarini himoya qilish sohasidagi milliy rejim xalqaro shartnomalar yoki o`zaroviylik printsipiga asosan beriladi.

Shunday qilib, xalqaro shartnomalarga asosan chet ellik patent egasining huquqlari quyidagilardan iborat:

patent bilan himoya qilingan ixtirolar, foydali modellar yoki sanoat namunalaridan o`z ixtiyoriga ko`ra foydalanishga bo`lgan mutlaq huquqi;

ko`rsatilgan ob`ektlardan boshqa shaxslarning foydalanishini man etish (O`zbekiston Respublikasi qonunlarida qayd etilgan hollar bundan mustasno);

patent idoralarida ro`yxatga olingan shartnoma asosida olingan patentdan xohlagan jismoniy yoki yuridik shaxs foydasiga voz kechish huquqi;

patentning va patent olish huquqining meros bo`yicha o`tishi.

O`zaroviylik printsipli asosida chet ellik tovar belgisi egasining huquqlari quyidagilardan iborat:

har bir jismoniy yoki yuridik shaxs o`z nomiga tovar belgisi, xizmat belgisi va tovar ishlab chiqarilgan joy nomini qayd qilishi mumkin;

shaxs guvohnomani olgandan so`ng unda ko`rsatilgan tovarlarga nisbatan tovar belgisi egasi sifatida mutlaq huquqqa ega;

tovar belgisi egasi tovar belgisidan shartnoma asosida tovarlarning hammasi yoki ma'lum qismiga nisbatan o`z huquqlaridan boshqa jismoniy yoki yuridik shaxs foydasiga voz kechishga haqli.

O`zbekiston Respublikasida xech kim patent bilan himoya qilingan ixtirolar, foydali modellar, sanoat namunalari va tovar belgilaridan patent egalari ruxsatisiz foydalana olmaydi.

Sanoat mulki bo`lmish ayrim ob'ektlarni alohida bir davlat hududi doirasida himoya qilish etarli emas. Yanada istiqbolli ixtirolar va ishlanmalar keng miqyoslarda muhofazaga muhtoj. Ammo sanoat mulki ob'ektlariga berilgan patentlarning kuchi ularni bergan patent idoralari tegishli bo`lgan davlat hududi bilan chegaralangandir (hududiy printsipl). Ishlanmalar boshqa mamlakatlarda ham huquqiy himoya etilishi uchun ular ushbu mamlakatlarda ham patentlangan bo`lishi zarur. Boshqacha qilib aytganda, ishlanma sohibi bo`lgan shaxs qaysi mamlakatda himoya qilmoqchi bo`lsa, shu mamlakatda patent olish uchun talabnoma tuzishi va topshirishi kerak. Bu holda har bir talabnoma himoya so`ralayotgan mamlakatdagi patent huquqi talablariga javob berishi darkor.

2.2 Fuqarolik nomulkiy huquqlarining amalga oshirilishi va himoya qilinishi.

Fuqarolar o`zlarining huquq layoqati mazmuniga yarasha xilma-xil fuqarolik huquqlari olish imkoniyatiga egadirlar.

Prezidentimiz I.Karimov uqtirganidek, fuqarolik huquqlarini amalga oshirish va burchlarni bajarish vaqtida fuqarolar va tashkilotlar davlatimiz bozor iqtisodiyotini shakllantirish sharoitida qonunlarga va normativ huquqiy hujjatlarga nisbatan chuqur hurmat hissini tarbiyalash alohida ahamiyatga egadir¹.

Fuqarolik huquqlarini amalga oshirish tartibi qonuniy asoslangan². Unga asosan fuqarolar va yuridik shaxslar fuqarolik huquqlarini o`z erklari bilan, o`z manfaatlarini ko`zlab qo`lga kiritadilar hamda amalga oshiradilar. Ular o`zlariga tegishli fuqarolik huquqlarini, shu jumladan, bu huquqlarni himoya qilish huquqini ham o`z xohishlariga qarab tasarruf etadilar. Bunda ular, hatto o`zlariga tegishli huquqlarni amalga oshirishdan voz kechishga ham haqlidirlar va bu holat qonunda nazarda tutilgan hollardan tashqari (masalan, merosdan voz kechish) huquqlarning bekor qilinishiga olib kelmaydi.

Fuqarolik huquqlarini amalga oshirish boshqa shaxslarning huquqlarini hamda qonun bilan qo`riqlanadigan manfaatlarini buzmasligi shart. Qonun fuqarolik-huquqiy munosabat ishtirokchilarining insofli, oqilona va adolat bilan harakat qilishini nazarda tutadi.

Fuqarolar va yuridik shaxslar o`z huquqlarini amalga oshirishda jamiyatning ma'naviy tamoyillari, axloqiy normalarini hurmat qilishlari, tadbirkorlar esa ish yuritish odobi qoidalariga rioya qilishlari shart. Ular o`z huquqlarini amalga oshirish jarayonida boshqalarga zarar etkazmasliklari, o`z huquqlarini suiiste'mol qilmasliklari, shuningdek ulardan qonun hujjatlariga zid ravishda foydalanmasliklari shart.

¹ Karimov I.A. O`zbekiston - bozor munosabatlariga o`tishning o`ziga xos yo`li. -T.: O`zbekiston. 1993. 72-b.

² O`zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi.9-modda.- T.; Adolat.2007

Fuqarolar va yuridik shaxslar o`z huquqlarini amalga oshirishda ushbu shartlarga rioya etmasalar, sud ularga tegishli huquqni himoya qilishni rad etishi mumkin. Sub'ektiv fuqarolik huquqini amalga oshirish – zimmasida majburiyat bo`lgan shaxsni muayyan xatti-harakatni qilishga (agar o`z burchini ixtiyoriy ravishda bajarmasa) majbur qilish yo`li bilan kafolatlanadi.

Fuqarolik huquqlarini himoya qilish usullari Fuqarolik Kodeksida mustahkamlab qo`yilgan¹. Ular quyidagilardan iborat:

1) huquqni tan olish (masalan, asarning, birov tomonidan o`zlashtirilib nashr etilgani to`g`risida nizo bo`lgani holda, shu asarga nisbatan mualliflikni tan olish);

2) huquq buzilishidan oldingi holatni tiklash va huquqni buzadigan yoki uning buzilishi xavfini tug`diradigan harakatlarning oldini olish (masalan, mulk egasi o`zining mulkidan foydalanish huquqining har qanday ravishda buzilishini bartaraf etish va kelgusida mulkdan foydalanishda halaqit bermaslik majburiyatini buzuvchi shaxsga yuklash);

3) bitimni haqiqiy emas deb topish va uning haqiqiy emasligi oqibatlarini qo`llash;

4) davlat organining yoki fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organining hujjatini haqiqiy emas deb topish;

5) shaxsning o`z huquqlarini o`zi himoya qilishi;

6) burchni aslicha (natura) bajarishga majbur qilish (masalan, sotilgan ashyo sotuvchi tomonidan ixtiyoriy ravishda topshirilmaganida uning oluvchisiga majburiy tarzda olib berish);

7) zararni to`lash;

8) neustoyka undirish;

9) ma'naviy ziyonni qoplash;

10) huquqiy munosabatni bekor qilish yoki o`zgartirish;

11) davlat organining yoki fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organining qonunga zid hujjatini sudning qo`llamasligi;

¹ O`zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi. 11-modda.- T.; Adolat.2007

12) qonunda nazarda tutilgan boshqacha usullar.

Fuqarolik huquqlarini himoya qilish tartibi ham umumiy va maxsus tartibga bo`linadi. Fuqarolik huquqlarini himoya qilishning umumiy tartibi sud va xo`jalik sudi orqali himoya qilishdan, shuningdek fuqaroning o`z huquqlarini o`zi himoya qilishdan iborat bo`ladi. Buzilgan fuqarolik huquqlari protsessual qonunlarda yoki shartnomada belgilab qo`yilganidek, ishlar qaysi sudlovga taalluqli bo`lishiga qarab, sud, xo`jalik sudi yoki xolislar sudi tomonidan himoya qilinadi¹.

Qonunda nazarda tutilgan hollardagina fuqarolik huquqlari ma'muriy tartibda himoya qilinadi. Ma'muriy tartibda qabul qilingan qaror ustidan sudga shikoyat qilish mumkin (FK, 10-modda 2-band).

Shaxsning o`zi tomonidan ham fuqarolik huquqlarini himoya qilishga yo`l qo`yiladi. Biroq bunda himoya ma'lum shartlar asosida amalga oshirilmog`i lozim. Ular FKning 13-moddasida nazarda tutilgan. Unga asosan shaxsning o`zi tomonidan fuqarolik huquqlarini himoya qilish usullari huquqni buzish darajasi bilan bara-var bo`lishi hamda huquqni buzishga yo`l qo`yish uchun zarur harakatlarni doirasidan chiqib ketmasligi lozim. Masalan, iste'molchi o`ziga sotilgan nuqsonli tovarni ushlab qolib, etkazilgan zarar va neustoyka to`lanmaguncha qaytarib bermaslikka haqli bo`ladi².

Fuqarolik huquqlarini himoya qilishning maxsus tartibi faqat qonun yoki boshqa normativ hujjatlarda maxsus ko`rsatma bo`lgan taqdirdagina qo`llanilishi mumkin. Himoya qilishning maxsus tartibi quyidagichadir: fuqarolik huquqlarini himoya qilish qonunlar bilan belgilangan hollarda va tartibda kasaba uyushma tashkilotlari tomonidan ham amalga oshiriladi.

O`rtoqlik sudlari O`zbekiston Respublikasi "O`rtoqlik sudlari to`g`risida"gi nizomda ko`rsatilgan fuqarolik ishlarini ko`rib, hal qiladi. Fuqaro va tashkilotlarning sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish sud tartibida amalga oshiriladi. Ba'zi hollarda, agar fuqaroning sha'niga dog` tushiradigan va qadr-

¹ O`zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi.10-modda.- T.; Adolat.2007

² Boboev J.I. O`zbekiston Respublikada Iste`molchilar huquqlari va ularni himoya qilinishi. //O`zbekistonda ijtimoiy fanlar. 2003. № 3. 20-29 b.

qimmatini pastga uradigan ma'lumotlar shaxsning turar joy yoki ishlash joyida birinchi marta sodir etilgan bo`lsa, jabrlangan shaxsning huquqi turar joy yoki ishxonasidagi o`rtoqlik sudi tomonidan himoya qilinishi mumkin.

Demak, fuqarolik huquqlarini himoya qilish tartibi ham umumiy va maxsus tartibga bo`linadi. Fuqarolik huquqlarini sud va xo`jalik sudi orqali himoya qilishdan, shuningdek fuqaroning o`z huquqlarini o`zi himoya qilishdan iborat bo`ladi.

Qonunda nazarda tutilgan hollardagina fuqarolik huquqlari ma'muriy tartibda himoya qilinadi.

Shaxsning o`zi tomonidan ham fuqarolik huquqlarini himoya qilishga yo`l qo`yiladi. Biroq bunda himoya ma'lum shartlar asosida amalga oshirilmog`i lozim. Ular FKning 13-moddasida nazarda tutilgan.

XULOSA.

Yangicha fuqarolik-huquqiy munosabatlarni hayotga tatbiq etish, ularning huquqiy belgilari, taraflarning huquq va majburiyatlariga alohida e'tibor qaratish bozor iqtisodiyoti sharoitida o'ta ahamiyatlidir. Shu bilan birga, zamonaviy yangi fuqarolik-huquqiy munosabatlar ishtirokchilarining o'ziga xos xususiyatlarini bilish uchun yangicha yondoshuv zarur.

Bitiruv malakaviy ishda ilmiy yondoshuv orqali mavzuga quyidagicha umumiy xulosaga kelinqi;

1. Konstitutsiya barcha qonunchilik uchun, jumladan, fuqarolik-huquqiy munosabatlar uchun ham rahbariy manba hisoblanib, o'z normalari bilan u yoki bu munosabatni umumiy holda, konstitutsiyaviy darajada normalaydi, fuqarolik huquqiga doir qonunlar esa, uni to'ldiradi, aniqlashtiradi.
2. Fuqarolik-huquqiy munosabat ijtimoiy munosabat sifatida eng avvalo, shaxslar, kishilar o'rtasidagi munosabat bo'lganligi uchun unda qatnashuvchilarning erki - irodasidan vujudga keladi.
3. Bozor munosabatlarning butun tizimini birlashtirishga va uning ichki uyg'unligini ta'minlashga xizmat¹ qiladigan, fuqarolik-huquqiy munosabatlarni tartibga soladigan, bozor iqtisodiyoti munosabatlari talablariga qaratilgan kodifikatsiyalash tirilgan qonun bu – Fuqarolik kodeksidir.
4. Fuqarolik-huquqiy munosabat bu shaxslar o'rtasida bo'ladigan va fuqarolik -huquqiy normalar bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatdir, ya'ni shaxslar (fuqarolar va yuridik shaxslar) o'rtasida tuziladigan oldi-sotdi, mahsulot etkazib berish, biron-bir ishni bajarish, ijara, qarz to'g'risidagi shartnomalar fuqarolik-huquqiy munosabatlar jumlasiga kiradi. Fuqarolik-huquqiy munosabat ijtimoiy munosabat sifatida eng avvalo, shaxslar, kishilar o'rtasidagi munosabat bo'lganligi uchun unda qatnashuvchilarning erki - irodasidan vujudga keladi.

¹ Karimov I.A. O'zbekiston bozor munosabatiga o'tishning o'ziga xos yo'li //tom 1. O'zbekiston: milliy istiqolol,iqtisod,siyosat, mafkura. .-T.; O'zbekiston 1993.71-bet.

5. Fuqarolik-huquqiy munosabatlarni vujudga keltiradigan, o`zgartiradigan va bekor qiladigan asoslar sifatida ko`rilgan yuridik faktlar turlicha bo`lib, sub'ektlar erki-irodasi mazmuniga ko`ra ikki guruhga:
 - Hodisalar
 - Harakatlarga bo`linishi mumkin.
6. Fuqarolik huquqlari va burchlari qonun hujjatlarida nazarda tutilgan asoslardan, shuningdek fuqarolar hamda yuridik shaxslarning garchi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan bo`lmasa-da, lekin fuqarolik qonun hujjatlarining umumiy negizlari va mazmuniga ko`ra fuqarolik huquq hamda burchlarini keltirib chiqaradigan harakatlardan vujudga keladi¹.
7. Fuqarolik huquq layoqati fuqarolarga o`zlarining moddiy va madaniy ehtiyojlarini qondirish maqsadida xilma-xil huquqiy munosabatlarga kirishishning yuridik imkoniyatini beradi. Kishining huquq layoqati uning tug`ilishi bilan boshlansa ham, qonun ba'zi hollarda hali tug`ilmagan bolaning – kelgusidagi huquq sub'ekting manfaatlarini ham e'tiborga oladi va qo`riqlaydi. Masalan, qonunga asosan meros qoldiruvchi vafot etgan, ya'ni qonun belgilangan tartibda meros ochilganidan so`ng tug`ilgan bolalari ham voris bo`la oladilar.
8. Shaxsiy nomulkiy huquqlar (inglizcha regssopal unrgorerty right) – sub'ektiv huquq turidir; ashyoviy mazmunga ega bo`lmagan boyliklarga bo`lgan huquq. Bu huquqlar bir vaqtning o`zida turli huquq tarmoqlari orqali himoya qilinadi.
9. Shaxsiy huquqlarning nomoddiy xarakteri iqtisodiy mazmundan mahrum holda yuzaga keladi. Bu shuni bildiradiki, shaxsiy nomulkiy huquqlar baholanishi mumkin emas, ular uchun tekinlik xosdir, ularning amalga oshirilishi boshqa shaxslarning teng qiymatdagi mulkiy majburiyatlarini nazarda tutmaydi. Nomulkiy ne'matlar ob'ekti, bu shaxsdan ajratib bo`lmaydigan nomoddiy ne'matlar: nom (ism), sha'n, qadr-qimmat, sog`lik, shaxsiy hayot siri, shaxsiy daxlsizlik va boshqalardir.

¹O`zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi.8-modda -T.; Adolat.2007

10. Shaxsiy nomulkiy huquqlarning mohiyatiga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi:

- shaxsiy individuallashtirishga qaratilgan shaxsiy nomulkiy huquqlar: nomga bo'lgan huquq (yuridik shaxsning nomlanishga bo'lgan huquqi), sha'n, qadr-qimmat, ishbalarmonlik obro'yiga bo'lgan huquqlar;
- shaxsning jismoniy daxlsizligini ta'minlashga qaratilgan shaxsiy nomulkiy huquqlar (yashash, erkinlik, istiqomat joyi, turar-joyga bo'lgan huquqlar);
- shaxsning ichki dunyosi va uning manfaatlari daxlsizligiga qaratilgan shaxsiy huquqlar (shaxsiy va oilaviy sirlar, xususiy ishlarga aralashmaslik, sha'n va qadr-qimmat)¹.

11. Fuqaroning ismga (nomga) bo'lgan huquqi muayyan ismning sohibi sifatida tanilishiga bo'lgan sub'ektiv fuqarolik huquqidir. Mazkur nom vositasida fuqaro jamiyat a'zosi sifatida boshqa fuqarolardan ajralib turadi, individuallasadi. Fuqaroning ismi deganda uning ismi ham, ota ismi va nasabi (urug`-avlodi nomi) ham nazarda tutiladi.

12. Fuqaro qonunda belgilangan tartibda o'z ismini o'zgartirishga haqli. Fuqaroning o'z ismini o'zgartirishi avvalgi ismi bilan olgan huquq va burchlarini bekor qilish yoki o'zgartirish uchun asos bo'lmaydi. Boshqa shaxs ismidan foydalanib huquq va burchlarga ega bo'lishiga yo'l qo'yilmaydi.

13. Mualliflik huquqlari va inson huquqlari bo'yicha huquqiy institutlar muallifning ma'naviy huquqi deb atalmish manfaatlarni himoya qiladilar. Ma'naviy huquqlar asarga bo'lgan mualliflikni va asar ma'nosi va yaxlitligini buzib talqin etishdan himoya qilish huquqini o'z ichiga oladi.

14. Fuqarolik huquqlarini himoya qilish tartibi ham umumiy va maxsus tartibga bo'linadi. Fuqarolik huquqlarini sud va xo'jalik sudi orqali himoya qilishdan, shuningdek fuqaroning o'z huquqlarini o'zi himoya qilishdan

¹Qarang: Zokirov I.B. Fuqarolik huquqi. Darslik. 1-qism –T.; TDYuI. 2007. 162-bet.

iborat bo`ladi. Qonunda nazarda tutilgan hollardagina fuqarolik huquqlari ma'muriy tartibda himoya qilinadi. Shaxsning o`zi tomonidan ham fuqarolik huquqlarini himoya qilishga yo`l qo`yiladi. Biroq bunda himoya ma'lum shartlar asosida amalga oshirilmog`i lozim. Ular FKning 13-moddasida nazarda tutilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - T.; O`zbekiston, 2008. 69.
2. Karimov I. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch.- T., Ma'naviyat, 2008.
3. Каримов И.А. O`zbekiston bozor munosabatiga o`tishning o`ziga xos yo`li. //tom 1. O`zbekiston: milliy istiqlol,iqtisod,siyosat, mafkura. .-T.; O`zbekiston 1993.204/153-bet
4. Karimov I. O`zbekiston islohotlarni chuqurlashtirish yo`lida.// Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-tom. – T.; O`zbekiston. 1995 100/172 b.
5. Karimov I. O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari.// Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo`lida.6-tom. – T.;O`zbekiston. 1997, 17/ 231b.
6. Karimov I. O`zbekiston buyuk kelajak sari.// tom 7. Biz kelajafimizni o`z qo`limiz bilan qutamiz.-T.; O`zbekiston. 1998, 214 /197 b.
7. O`zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeks.- T.; Adolat. 2000 y. 235.
8. O`zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi (yangi tahriri). -T.;Adolat. 2001
9. Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish Qoidalari. To`plam. -T.: Adolat. 2009. 344
- 10.O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari. 1-son. -T.: “Adolat”. 2002. 264.
- 11.O`zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to`plami, 2005 y.234
- 12.O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi.1991-2005yy
13. O`zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. –T.; Adolat . 2006. 334
- 14.Ashurova N. Muomala layoqati. // Hayot va qonun. 2003. № 2. 47-b
- 15.Baratov M. Kontsessiya shartnomasi nima?//Ho`jalik va huquq.2007.№7. -24 b.
- 16.Zokirov I.B. Fuqarolik huquqi darslik. I qism – T.;TDYuI. 400b
- 17.Ибратов Б. Служба быта и права потребителя. -Т.: Узбекистон. 1992

18. Raxmonqulov X. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining birinchi qismiga umumiy tavsif va sharhlar. 1-jild. -T.; 1997. -503-b.
19. Oqyulov O. Intellektual mulk huquqi maqomining nazariy va amaliy muammolari. -T.: TDYuI. 2003. 193.
20. Yuldasheva Sh. Vasiylik va homiylik institutlari. // Yosh olimlar ilmiy ishleri to'plami. №1. -T.: TDYuI. 2002. -54-59 betlar.

INTERNET SAYTLARI.

1. www.ziyonet.uz - O'zbekiston ta'lim tizimi portali
2. www.edu.uz - O'zbekiston Oliy ta'lim muassasalari portali
3. www.google.uz - O'zbekistonning axborotlarni izlab topish tizimi
4. www.akadem.uz - O'zbekiston Ichki ishlar akademiyasi portali
5. www.lex.uz - O'zbekiston yuridik xizmat portali